

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

2

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

2

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2002
© Straipsnių autoriai, 2002

DALIA Č I Č I N I E N Ė

**TAUTININKŲ IR KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ
BENDRADARBIAVIMAS SPRENDŽIANT KLAIPĖDOS PRIJUNGIMO
PROBLEMĄ**

Modernios Lietuvos kūrimosi ir raidos aplinkybės iki šiol gana prieštarškai vertinamos tiek Lietuvos, tiek ir užsienio istoriografijoje. Viena iš tokių iki šiol prieštarškai aiškinamų problemų yra Klaipėdos inkorporavimas į Lietuvos sudėtį. Iš vienos pusės, galima teigti, kad šiuo klausimu egzistuoja gana gausi tiek Lietuvos, tiek ir užsienio istoriografija, kita vertus, detaliau įsigilinus į šią problemą, tenka pastebėti gana kontroversiškų faktų, kurių netgi ir dabartinė lietuvių istoriografija yra linkusi nepastebėti. Krenta į akis tai, kad istoriografijoje kur kas daugiau dėmesio skirta pačiai sukilimo dinamikai, nei po to sekusiam Klaipėdos klausimo tarptautiniam legalizavimo procesui.

A. E. Sennas Klaipėdos sukilimą pavadino ryžtingiausiu Lietuvos Vyriausybės poelgiu per visą tarpukario istoriją¹. Iš dalies galima sutikti, kad šis įvykis buvo vienas drastiškiausių Lietuvos užsienio politikos linijoje. Toks požiūris pabrėžia herojišką istorijos koloritą ir fiksuoja patį Klaipėdos klausimo prijungimo prie Lietuvos faktą kaip nacionalinės reikšmės įvykį. Tačiau manytume, kad mūsų istoriografijoje² egzistuojanti nuomonė apie Klaipėdos sukilimą kaip savaiminį lietuvių politikų tikslą nėra visai tiksli: kai kurie archyviniai šaltiniai bei istoriografijoje jau minėti faktai³

¹ A. E. Senn, *The Great Power, Lithuania and the Vilna Question. 1920–1928*, Leiden, 1966, p. 108.

² R. Žepkaitė, *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m.*, Kaunas, 1986; P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939 m.*, Vilnius, 1992; R. Žiugžda, *Po diplomatijos skraiste*, Vilnius, 1973; A. Gaigalaitė, E. Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, *Lietuvos istorijos metraštis, 1996*, Vilnius, 1997; V. Vareikis, *Klaipėdos krašto užėmimas. 1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje*, Klaipėda, 1995.

³ И. Ковкель, Польско-литовски конфликт и белорусские буржуазные националисты (1920–1923, 03), *Вопросы истории. Международный сборник*, т. 1, Минск, 1974, с. 163; R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980, p. 168–190.

leidžia teigti, kad pradinėse Lietuvos Vyriausybės intencijose Klaipėdos sukilimas galėjo būti numatomas tik kaip vienas iš pradinių etapų, kurio galutinis tikslas galėjo būti Vilniaus atvadavimas. Vieno iš pažangiečių lyderio L. Noreikos žodžiais tariant: „Klaipėda yra tas kelias, kuriuo mes nueisime į Vilnių ir Gardiną“⁴. Drįstame manyti, kad patys dešiniųjų jėgų stovyklos politikai, bent jau pažangiečiai, Klaipėdos gavimą Vilniaus praradimo kaina (turiu omenyje Ambasadorių konferencijos 1923 kovo 15 d. sprendimą dėl Lenkijos rytinių sienų) laikė politiniu pralaimėjimu⁵. Taigi galima manyti, kad su minimais Klaipėdos prijungimo įvykiais sprendėsi pačios Lietuvos, kaip valstybės modelio, klausimas ir kad tų modelių buvo ne vienas. Šiame straipsnyje gilinsimės į visą Klaipėdos krašto prijungimo eigą per lietuvių politinių jėgų bendradarbiavimo ar konfrontavimo prizmę. Pastarasis aspektas praktiškai netyrinėtas. O jis mums atrodo svarbus kaip savotiškas pačios Lietuvos, kaip savaveiksmio tarptautinio organizmo, sugebančio (arba nesugebančio) veikti adekvačiai esamoms aplinkybėms bei savo interesams, indikatorius.

Tradiciskai teigiama, kad Klaipėdos sukilimas yra Lietuvos politinių partijų bendradarbiavimo rezultatas. Mes linkę manyti, kad pagrindinė iniciatyva realizuojant šią politinę programą kilo Lietuvos dešiniųjų partijose ir tiesiogiai siejosi su jų politinių-valstybinių modelių realizacine galimybe.

Dešiniųjų jėgų bendradarbiavimo preliudija

Kaip jau ne kartą buvo konstatuota istoriografijoje, 1922 m. rudenį palankiai susiklosčiusios geopolitinės konjunkčūros dėka atsiranda galimybė realizuoti jau nuo 1922 m. pirmosios pusės tarp kai kurių lietuvių bręstančią politinę programą. Pirmiausia galima konstatuoti, kad Lietuva savo siekime Klaipėdos krašto atžvilgiu sulaukė paramos iš tradicinių savo rėmėjų – Vokietijos ir Sovietų Rusijos. Kartu atsirado palankių, nors ir nevienareikšmių aplinkybių Santarvės pozicijoje. Spalio mėn. Ambasadorių konferencijoje imta kalbėti apie Klaipėdos krašto ateitį, jo sutvarkymą, autonominio statuso rengimą. Lapkričio 2–4 d. į Paryžių pareikšti savo nuomonę dėl Klaipėdos ateities buvo pakviesti krašto ekonominių organizacijų lietuvių ir vokiečių atstovai⁶. Klausimo detalizavimui Ambasadorių konferencija sudarė specialią komisiją, vadovaujamą G. Laroche'o, kurio parengtame projekte jau aiškiai išryškėjo Lietuvai nerimą kelianti tendencija Klaipėdos kraštą paskelbti „laisvąja valstybe“⁷. Tuo

⁴ L. N. [L. N o r e i k a], Klaipėda–Lietuva, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 43.

⁵ A. V o l d e m a r a s, Niekinga tauta, ten pat, 1923, Nr. 64; A. V o l d e m a r a s, Vilniaus praradimo reikšmė, ten pat, 1923, Nr. 65; L. N. [N o r e i k a], Vilnių praganė – Vilnius bus Lietuvos, ten pat, 1923, Nr. 62.

⁶ A. G a i g a l a i t ė, min. veik.

⁷ Ten pat, p. 144.

tarpu tarptautinėje arenoje vis labiau ryškėjo krizę liudijantys ženklai: 1922 m. lapkritį Vokietijoje į valdžią atėjusi W. Cuno vyriausybė su labai radikaliomis antireparacinėmis nuostatomis bei akivaizdus Prancūzijos premjero R. Poincaré „veržimasis į Rurą“⁸ bylojo apie bręstantį konfliktą. Padėti papildomai komplikavo ir tradicinės vokiečių-prancūzų santykių moderatorės – Anglijos sudėtinga geopolitinė situacija, susijusi su Artimųjų Rytų krize bei artėjančia Lozano konferencija⁹.

Daugėjo požymių apie artėjančią Didžiųjų Galybių Lietuvos pripažinimą *de jure*. Tai, kad Lietuvos Vyriausybės lapkričio 18 d. nota Ambasadorių konferencijai pagaliau buvo aprobuota¹⁰, tam tikram Lietuvos politiniam sluoksniui buvo tarsi signalas apie artėjančią galimybę realizuoti politinį planą.

Kita vertus, tokių politinių veiksmų realizavimo sėkmė tiesiogiai priklausė ir nuo labai subtilios geopolitinių veiksnių koreliacijos su Lietuvos vidaus situacija. Visų pirma reikėjo stabilumo valstybės viduje, o to iš porinkiminės situacijos Lietuvoje 1922 m. rudenį sunku buvo tikėtis: spalio 10–11 d. įvykę rinkimai į I Lietuvos seimą parodė, kad stabilios vyriausybės tikėtis negalima. Nors rinkimus į seimą ir laimėjo dešinioji krikdemų partija, bet ši pergalė jiems neužtikrino galimybės sudaryti vyriausybę ir rinkti prezidentą: krikdemai neturėjo reikiamos daugumos. Po rinkimų prasidėjęs konfliktas tarp krikdemų ir tautinių mažumų dėl vadinamojo rinkimų 76 paragrafo išaiškinimo lėmė, kad žydai ir lenkai protestuodami paliko seimą lapkričio 18 d.¹¹ Apgauti pasijuto ir Tautos Pažangos atstovai, kurie dėl šališko rinkiminių balsų „likučių“ išdalijimo vėl nepateko į seimą¹². Tai savo ruožtu reiškė naujos krikdemų koalicijos su liaudininkais neišvengiamumą. Atsižvelgiant į Steigiamojo seimo patirtį ir koalicinio krikdemų-liaudininkų tandemo nestabilumą, ši perspektyva, ypač krikdemams, tikrai neatrodė labai viliojanti. Abejonės netruko pasitvirtinti: jau pačioje tarpfraccinių derybų pradžioje iškilo nesusipratimų dėl seimo pirmininko ir prezidento rinkimų, ir derybos buvo nutrauktos¹³. O deryboms atsinaujinus gruodžio

⁸ *Посол мира. Страницы из дневника лорда д'Абернона*, т. 1, Москва, 1931, с. 39.

⁹ A. J. T o y n b e e, *The World after the Peace Conference*, London, 1925, p. 50.

¹⁰ Reikia pažymėti, kad Didžiosios valstybės priėmė tik tą notos dalį, kurioje buvo kalbama, kad „Lietuvos vyriausybė be jokio rezervo pasižada priimti ir saugoti Versalės traktato nustatymus, kurie liečia Nemuno navigacijos režimą“. Žr.: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 4, Vilnius, 1961, p. 142. Tuo tarpu Lietuvos Vyriausybės pastebėjimai dėl karo padėties tarp Lenkijos ir Lietuvos, ir su tuo susijusios konsekvencijos, pateisinančios atidėliojimą priemonių, numatomų Nemuno internacionalizacijos tikram įvykdymui, nebuvo priimti domėn (ten pat, p. 143).

¹¹ Vis dar dėl likučių, *Krašto balsas*, 1922, Nr. 25; S. N o r e i k i e n ė, Partijų savitarpio kovos dėl politinio režimo, *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 m.*, Vilnius, 1978, p. 153.

¹² Pagal pažangiečių paskaičiavimus, balsų „likučių“ išdalijimas pagal 76 paragrafą atėmė iš jų bent dvi vietas seime: A. V o l d e m a r a s, Seimo vietų nusavinimas, *Krašto balsas*, 1922, Nr. 4; A. V o l d e m a r a s, Pažangą – Žemdirbius nori išvaryti iš seimo, ten pat, 1922, Nr. 2.

¹³ V. R a u l i n a i t i s, Pirmojo seimo išvakarės, *Laisvė*, 1922 11 26; V. R a u l i n a i t i s, Seimui laikiną prezidiumą išrinkus, *Lietuvos žinios*, 1922 11 25.

pradžioje tiek vidinė, tiek tarptautinė situacija jau buvo pasikeitusi: kaip žinia, dar lapkričio 20 d. krikdemų pasitikėjimo laikinai einanti savo pareigas E. Galvanausko Vyriausybė apsisprendė rengti vadinamąjį Klaipėdos sukilimą¹⁴. Dėl to krikdemų ir liaudininkų derybose atsirado naujas aspektas: vienas derybų klausimų buvo Pažangos žmonių dalyvavimas kabinete¹⁵. Galima tik spėlioti, koku pagrindu atsirado toks reikalavimas. Viena iš priedaidų būtų, kad ruošiantis galimiems kariniams veiksams pažangiečiai buvo svarbūs kaip politinė jėga, turinti stiprią įtaką kariniuose sluoksniuose. Be to, atsižvelgiant į pažangiečių veikėjo V. Krėvės-Mickevičiaus aktyvų dalyvavimą kariniuose pasirengimuose¹⁶, bei istoriko Z. Butkaus fiksuotus faktus apie glaudų Tautos Pažangos ir sovietų pasiuntinybės bendradarbiavimą 1922 m. pabaigoje – 1923 m. pradžioje¹⁷, drįstume įtarti, kad pagrindinė iniciatyva minėtuose politiniuose sprendimuose galėjo kilti būtent iš pažangiečių. Gal todėl ir liaudininkai iš principo neprieštaravo pažangiečių dalyvavimui kabinete, nežiūrint to, kad pats reikalavimas prasilenkė su Lietuvos konstitucijos nuostatomis¹⁸. Jie tik išskėlė sąlygą, kad prezidentu turi tapti neutralus žmogus ir pasiūlė P. Leono kandidatūrą. Tačiau P. Leono kandidatūrai griežtai pasipriešino A. Smetona¹⁹, be kita ko, pareiškęs, kad pažangiečiai noriai eitų į koaliciją, jei joje nebūtų liaudininkų²⁰. Panašu, kad šie A. Smetonos pageidavimai buvo išklausti. Liaudininkų teigimu, gruodžio 18 d. buvo numatyta pasirašyti koalicinę sutartį tarp liaudininkų ir krikdemų, tačiau atvykę pasirašyti krikdemai netikėtai pareikalavo, kad liaudininkai atsisakytų kištis į užsienio politiką bent trejus metus ir suteiktų visišką pasitikėjimo votumą krikdemams²¹. Liaudininkai, žinoma, nesutiko ir koalicija nebuvo sudaryta. Gruodžio 21 d. krikdemai, pasinaudodami tautinių mažumų nedalyvavimu, paprasta balsų dauguma prezidentu išrinko A. Stulginskį.

¹⁴ Lapkričio 20 d. buvo sušauktas slaptas ministrų kabineto posėdis, kuriame buvo apsispręsta dėl ginkluoto sukilimo. G. Galva, *E. Galvanauskas, Politinė biografija*, Čikaga, 1982, p. 297.

¹⁵ A. Volde maras, Išaiškinus bet neišaiškinus, *Krašto balsas*, 1922, Nr. 32.

¹⁶ A. Merkelis, *A. Smetona, Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, 1964, New York, p. 276.

¹⁷ Z. Butkus, Jei opozicija gauna paramą iš svetur..., *Kultūros barai*, Vilnius, 1995, Nr. 8–9, p. 81.

¹⁸ M. Römeris yra konstatavęs, kad pagal Lietuvoje įsitvirtinusį parlamentinį modelį, koaliciniame kabinete tegali būti tik tie ministrai, kurie turi ryšį su koalicijos dalyviais; žr. M. Rėmeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990, p. 150.

¹⁹ Šiuo atveju negalime atmesti ir asmeninio subjektyvumo fakto, mat kaip mini P. Leonas, pažangiečiai negalėjo atleisti P. Leonui už „netinkamą rinkimų balsų likučio išaiškinimą“. Žr. P. Leonas, *Mano atsiminimai ir pergyvenimai, 1919–1926 m.*, d. 7, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *MAB RS*), f. 117–1080, p. 113–115.

²⁰ A. Volde maras, Klampynė, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 51.

²¹ *Krikščionių demokratų žodžiai ir darbai*, Kaunas, 1923, p. 20–21.

Tad panašu, kad teisus buvo A. Merkelis teigdamas, jog Klaipėdos sukilimas sąlygojęs pažangininkų suartėjimą su krikdemais ir liaudininkais²², tik pridurtume, kad liaudininkai iš principo turėjo pasitenkinti pasyvaus pritarimo funkcija. Tuo tarpu A. Smetonos paskyrimas nepaprastu Lietuvos Vyriausybės atstovu Klaipėdoje²³ bei J. Purickio-Peteraičio paskyrimas neoficialiu Lietuvos Vyriausybės atstovu prie sukilėlių vadovybės dėl bendros veiksmų koordinacijos²⁴ tik patvirtina dviejų lietuvių dešiniųjų politinių partijų bendradarbiavimą.

Atsižvelgdami į partijų nuostatas bei tarptautinį kontekstą, galėtume modeliuoti kelias įvykių raidos galimybes, kurias, galimas daiktas, svarstė ir pats E. Galvanauskas su savo bendražygiais. Pirmojo scenarijaus charakteristika būtų tokia: remiantis Sovietų Rusijos (ir dalies Vokietijos) parama mesti iššūkį Antantei ir jėga prisijungti Klaipėdos kraštą. Tai karą provokuojantis kursas, kurio laikydamosi Lietuva galėjo gauti ir Klaipėdą, ir net Vilnių. Bet jeigu būtų pasisekė, politinė sistema Lietuvoje neišvengiamai būtų transformuota iš seiminės į autoritarinę, ko ir siekė pažangiečiai. Tačiau krikdemus ir juo labiau liaudininkus tokia perspektyva vargu ar viliojo. Kita vertus, tokia įvykių eiga galėjo ir nušluoti Lietuvą nuo politinio žemėlapiu.

Galimas ir kitas scenarijus. Lietuvos akcija Klaipėdos krašte interpretuojama ne kaip iššūkis Antantei, bet kaip priemonė pakirsti Vokietijos pretenzijas į kraštą. Beje, tokią versiją sukilimui prasidėjus energingai plėtojo specialus Lietuvos Vyriausybės įgaliotinis J. Gabrys²⁵. Taigi Lietuva bendradarbiauja su Antante – faktiškai veikia su Prancūzija, suprantama, bent jau viešai nesitapatindama su „sukilėliais“. Tačiau perėjimas į prancūziškąją stovyklą (tuo pačiu atsisakant Rusijos ir Vokietijos paramos) Lietuvai būtų grėsęs pasidavimu Lenkijos dominavimui. Todėl krikdemai turėjo būti pasiruošę optimaliai įtempti jėgas dėl galimų komplikacijų valstybės viduje. Jų politinio lyderiavimo pozicijos galėjo susvyruoti, tad jie visų pirma turėjo būti

²² A. M e r k e l i s, min. veik., p. 291.

²³ Nepaisant E. Galvanausko tvirtinimo, kad A. Smetona į šį postą buvo pakviestas kaip Lietuvai nuspėlus asmuo (G. G a l v a, min. veik., p. 315), faktai rodytų, kad šis postas jam buvo pasiūlytas visų pirma kaip Pažangos partijos lyderiui. Šiuo klausimu buvo sušauktas Pažangos partijos pasitarimas, kuriame priimtas E. Galvanausko pasiūlymas. A. V o l d e m a r a s, Reikia nusišluoti, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 21.

²⁴ A. G a i g a l a i t ė, min. veik., p. 145.

²⁵ Savo memuaruose J. Gabrys-Paršaitis mini, kad E. Galvanauskas, Ministrų kabinetas ir Užsienio reikalų ministerija prašė jo nuvykti į Paryžių ir ten paveikti viešąją opinią bei pakreipti vyriausybės nusistatymą Lietuvos naudai. Nuspręsta Klaipėdos sukilimą aiškinti taip: 1. Sukilimas vyksta ne prieš prancūzus, o prieš vokiečius (įrodymas – Gelbėjimo komiteto atsišaukimas); 2. Klaipėdoje esantis prancūzų batalionas buvo prašomas laikytis neutraliai, neginti vokiečių interesų – tai geriausiai įrodo atsišaukimas „Oficiers et soldats...“; 3. Sukilėliams buvo duotas įsakymas kaip galima labiau vengti pralieti prancūzų kraują. Žr. A. E i d i n t a s, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992, p. 165–166.

tikri, kad pavyks neutralizuoti karingiausias politines jėgas ir išlaikyti tą pačią (galbūt su tam tikromis modifikacijomis) politinę sistemą.

Pagaliau pagal trečią scenarijų, Lietuva prisijungianti Klaipėdos kraštą galėjo gravituoti į Didžiąją Britaniją (bei JAV), kurios buvo linkusios žiūrėti į Lietuvą ir kitas Baltijos valstybes Baltijos klauzulės (ekonominio tilto į Rusiją) perspektyvoje, tuo pačiu neleidžiant plėtotis Pabaltijyje Lenkijai. Tačiau tam egzistuojantys prieštaravimai tarp Prancūzijos ir Anglijos turėjo būti pakankamai gilūs, o Lietuvos santykiai su Rusija ir Vokietija turėjo neperžengti draugiško neutralumo ribų. Tokiu būdu Lietuvai švietėsi ir esamos politinės sistemos, ir teisių į Vilnių išsaugojimas. Tačiau tokios subtilios programos įgyvendinimo galėjo tikėtis tik dideli optimistai.

Politinių koncepcijų realizacijos link

Sugrįždami prie minėtų lietuvių dešiniųjų planų ir prie galimų trijų realizacinės perspektyvos modelių turime pastebėti, kad pirminės lietuvių politikų intencijos nėra visai aiškios. Daugelis nutylėjimų, nesutapimų ar prieštaravimų iki šiol palieka ne vieną klausuką. Panašu, kad daugelis tarptautinių ir vidinių raidos momentų tiesiog koregavo paties plano realizacines perspektyvas bei nulėmė minėtų modelių kaitą. Atsižvelgiant į diplomatinio Klaipėdos sukilimo prijungimo aspektą, su tuo susijusią Lietuvos Vyriausybės ir politinių partijų veiklą, bei Lietuvos centriniame archyve išlikusį Vilnijos atvadavimo planą Lenkijos pavergtųjų tautų sukilimo būdu²⁶, galima daryti prielaidą, kad pradinės sukilimo intencijos buvo artimesnės pirmojo modelio realizacinei perspektyvai.

²⁶ Tikėtina, kad daugelis dokumentų buvo įslaptinti, o paskui visai sunaikinti. Daugelis faktų saugumo sumetimais visai nebuvo raštiškai fiksuoti. Ypač daug klausukų kyla dėl Vilnijos išvadavimo plano. Panašu, kad prie šio plano nemažai prisidėjo ne vien tautininkai. Neaišku ar vyriausybės nariai buvo šio sumanymo iniciatoriai, tik neabejotina, kad jie apie rengiamą akciją buvo informuoti. Tiesa, gal nevienodai. Pvz., Lietuvos atstovas Londone T. Naruševičius (Norus), regis, buvo gavęs iš Kauno tik oficialią sukilimo versiją. Be to, kadangi kalbame apie taip ir neįgyvendintą sumanymą, neaiškumų kyla ir dėl kai kurių datų nesutapimo. Pvz., ant detalaus sukilimo plano, esančio Lietuvos centriniame valstybiniame archyve (toliau – *LCVA*), f. 383, A. 7, b. 274, l. 11–12at., nėra datos, tačiau minima, kad plano detalės buvo aptartos su Lietuvos ministru pirmininku E. Galvanausku dar prieš jam išvykstant į Paryžių, taigi apie 1923 m. kovo mėn. Istorikė R. Žepkaitė mano, kad šis planas rašytas po 1923 m. kovo 15 d. ambasadorių sprendimo dėl Lenkijos rytų sienų. (žr. R. Ž e p k a i t ė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 170). Tačiau beveik identiškas plano variantas yra išdėstytas 1922 m. liepos 5 d. įvykusiame Lietuvos žemių atvadavimo tarybos posėdyje (*LCVA*, f. 383, A. 7, b. 137), p. 29–34. Tad labai panašu, kad sumanymas gimė dar 1922 m. vasarą, o gal net anksčiau. Tą patvirtintų ir Baltarusijos istorikų duomenys (žr. И. К о в к е л ь, min. veik.). Iš principo tiksli plano gimimo data nėra labai svarbi, nes plano realizavimas visų pirma turėjo priklausyti nuo palankios geopolitinės konjunktūros, taip pat nuo Rusijos ir Vokietijos palikymo.

Nereikia būti dideliu strategu, kad suprastum, jog šiame diplomatiniam žaidime pagrindinis Lietuvos koziris buvo dviejų Versalio sistemos revizionisčių – Vokietijos ir, visų svarbiausia, Rusijos – laikysena. Kai kurie čia jau minėti faktai leidžia manyti, kad nežiūrint jau anksčiau prasidėjusių pasiruošimų, persilaužimas įvyko lapkričio mėn. Dėl to dar 1922 m. lapkričio 29 d. Kauno stotyje E. Galvanauskas susitiko su Rusijos užsienio reikalų komisaru G. Čičerinu jo kelionės į Loanos konferenciją metu. Iš toli gražu neišsamių E. Galvanausko prisiminimų galima spręsti, kad G. Čičerinas sutiko paremti (tiesa, atsižvelgiant į vėlesnes sovietų notas 1922 m. gruodžio 22, 1923 m. vasario 17, 22 d.²⁷, kyla abejonių dėl tų pažadų) Lietuvos siekį dėl Klaipėdos, be to, apsiėmė užtikrinti ir Vokietijos paramą²⁸. Galima tik numanyti, kad mainais už tai Rusijos komisaras pareikalavo bent jau visiškos veiksmų tarp Lietuvos ir Rusijos koordinacijos.

Apie Lietuvos ir Sovietų Rusijos veiksmų derinimą Klaipėdos akcijoje galima kalbėti tik sąlyginai. Apie nuostatą bendradarbiauti bylotų Lietuvos pozicija Maskvos nusiginklavimo konferencijoje 1922 m. gruodžio 2–12 d., kurioje Lietuva faktiškai padėjo Sovietų Rusijai išardyti vieningo Baltijos bloko su Lenkija konstravimą²⁹. Veiksmų derinimą patvirtintų ir Raudonosios armijos Minsko regione stiprinimas (tik neaišku – kiek realus) beveik lygiagrečiai su sukilėlių veiksmais. Pagaliau Klaipėdos akcijai prasidėjus, Lietuvoje plykstelėjo ryškios antisantarvinės nuotaikos, kurios objektyviai reiškė rytietišką orientaciją ir ta prasme tarnavo sovietų interesams. Tačiau pastaruoju atveju reikia turėti omenyje, kad spontaniškas patriotinių nuotaikų pakilimas nebūtinai sutapo su politikų planais ar geopolitiniais skaičiavimais.

Šiaip ar taip Lietuvos seimo posėdžiuose skambėjusios kalbos toli gražu nebuvo korektiškos Santarvės atžvilgiu. Sausio 24 d. posėdyje krikščionių demokratų frakcijos vardu kalbėjęs M. Krupavičius ypač smarkiai užsipulė Santarvės valstybes, Paryžių pavadinęs „pasaulinės politikos tribunolu“, kuris „stato taiką ant neteisybės, egoizmo ir išnaudojimo pagrindų“, kurio teisėjai „apžlibinti“, „prievartos ir abuojumo“³⁰. Tai, kad Lietuvos politinės jėgos buvo nusiteikusios gana ryžtingiems veiksams, liudija ir nedviprasmiški pasisakymai³¹, kad po Klaipėdos ateisianti eilė

²⁷ *Документы внешней политики СССР*, т. 6, Москва, 1962, с. 110, 194, 204.

²⁸ G. Galvanauskas, min. veik., p. 304–305. E. Galvanauskas mini F. Olzhauzeno, Vokietijos atstovo Lietuvoje, apsilankymą Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje.

²⁹ Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai. 1919–1929*, Vilnius, 1993, p. 83. Maskvos konferencijoje lietuviai sutrukdė pasirašyti bendrą *pacta de non aggression* kaip *conditio sine qua non* išskeldami abligatorinio arbitražo priėmimą visiems esamiems ir būsimiems sprendimams. Lenkija su tuo negalėjo sutikti. Tuo pasinaudodami rusai atsisakė pasirašyti *pacta de non aggression*, o pasiūlė tiesiog iškart per eiti prie materialinio nusiginklavimo, kas, be abejonės, toje geopolitinėje situacijoje buvo absurdiška. Žr. Maskvos konferencijai pasibaigus, *Laisvė*, 1922, Nr. 243.

³⁰ *Lietuva. I seimo stenogramos* (toliau – *SS I*), t. 7, 21 posėdis, Čikaga, 1989, p. 3.

³¹ Ten pat., p. 8–9.

Vilniui („Vilniau, Gedimino kalne – dabar tavo eilė!“). Pažymėtina, kad pažangiečių spaudoje pasirodę straipsniai taip pat buvo aiškiai nepalankūs Antantei³².

Antisantarvinę poziciją rodė oficioze „Lietuva“ pasirodžiusios publikacijos bei tuo pačiu metu Kauno gatvėse įvykęs audringas mitingas, kuriame dalyvavo ir seimo nariai. Ypač atrodė neįprasta, kad mitingo kalbėtojai kurstė minias prieš anglų atstovybę. Tai, kad mitingo aprašymas su visomis smulkmenomis ir su gana nekorektiškais redakcijos komentarais Anglijos atžvilgiu pasirodė „Lietuvoje“³³, sukėlė didelį nepasitenkinimą Londone. Kaip pranešė Lietuvos atstovas Anglijoje T. Naruševičius (Norus), tokie ir panašūs veiksmai negali Lietuvai atnešti nieko gera. „Visa toji demonstracija“, anot T. Naruševičiaus (Noraus), „baltais siūlais siūta ir nedaug reikia žinoti Kauną, kad nuvokti, kieno tai darbas“. Lietuvos atstovas perspėjo vyriausybę apie galimas tokio politinio kurso pasekmes. „Man išrodo, – rašė jis, – kad Kaune kursas ir atmosfera, tveriami prieš anglus, yra ne mūsų valstybės draugų. Atsistojome ant labai slidaus kelio“³⁴. Kaip rodo archyviniai duomenys, jis neklydo, nes rusai sausio mėn. ypač aktyviai kurstė lietuvius imtis kuo griežtesnės taktikos³⁵. Beje, atrodo, kad ir pati Lietuvos Vyriausybė susigriebė dėl galimų tokios pozicijos pasekmių. Pastebėtina, kad jau nuo antrosios sausio pusės E. Galvanausko pozicija Antantės atžvilgiu tampa nuosaikesnė. Matyt, Lietuvoje buvo suvokta balanso būtinybė. Pasiatikėti išimtinai Rusijos pajėga darėsi pavojinga.

Pats E. Galvanauskas, regis, nuo pat akcijos pradžios nebuvo linkęs nutraukti ryšių su Santarve ir pasikliauti vien Rusija ar Vokietija. Apie tai liudija jo pažadas pokalbio su Prancūzijos atstovu Lietuvoje Podovaniu metu (sausio 15 d.), kad Lietuvos Vyriausybė iš principo sutinka atstatyti Santarvės suverenitetą Klaipėdos krašte, įsileisti ir net palengvinti ten siunčiamos tarptautinės komisijos darbą. Lietuvos Vyriausybė iš savo pusės pažadėjo deleguoti į Klaipėdą specialų atstovą – t. y. A. Smetoną³⁶. Taigi buvo padėti pamatai dialogo tarp Lietuvos ir Didžiųjų valstybių atnaujinimui. Šį sprendimą ypač palankiai sutiko Anglijos valdančiosios sferos. Atrodo, kad toks lietuvių sprendimas buvo joms ne tik malonus, bet ir kiek netikėtas. Sausio 20 d. *Foreign Office* įvykusiame neoficialiame T. Naruševičiaus (Noraus) pokalbyje su vienu iš Rytų Europos reikalų skyriaus pareigūnų, pastarasis išsitarė, kad „lietuvių atsidavimas Ambasadoriams rišti Klaipėdos klausimą po to visko kas atsitiko jį stebina, tame jis mato didelę [lietuvių] moderaciją ir nuolaidumą, sulyginant, pvz., su lenkų griež-

³² A. S m e t o n a, De jure atrūgos, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 4; A. S m e t o n a, Klaipėdos įvykio akivaizdoje, ten pat, 1923, Nr. 12.

³³ Kauno demonstracija dėl Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos, *Lietuva*, 1923, Nr. 13.

³⁴ T. Naruševičiaus laiškas B. K. Balučiui, 1923 01 29, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 394 (Anglijos atstovo politiniai pranešimai), p. 156–158.

³⁵ B. K. Balučio laiškas J. Baltrušaičiui, ten pat, b. 374, p. 296–297.

³⁶ *Question de Memel. Documents diplomatiques*, t. 1, dok. Nr. 18, Kaunas, 1923, p. 70.

tumu Vilniaus avantiūroje...³⁷. Galima pridurti, kad tokiam Lietuvos Vyriausybės apsisprendimui įtaką padarė ir Didžiosios Britanijos politikų išsakyti tam tikri, tiesa, labai migloti pažadai dėl palankaus Lietuvai Vilniaus klausimo sprendimo, jei tik ši nedarys jokių neapgalvotų veiksmų³⁸. Panašaus pobūdžio patarimas buvo duotas ir sausio 24 d. Kaune įvykusiame E. Galvanausko pokalbyje su Italijos komisaru Lietuvai Vivalba³⁹. Be kita ko, lietuvius gąsdino ir per didelis rusų noras tiesiogiai dalyvauti Klaipėdos klausimo sprendime, atsiunčiant į Klaipėdą savo atstovą. Kaip aiškėja iš pokalbio juozo aparatu, datuoto 1923 m. sausio 30 d., tiek E. Galvanausko, tiek A. Smetonos, Lietuvos nepaprastojo įgaliotinio Klaipėdos kraštui, nuomonės sutapo: „rusų atstovybė šiuo laiku nebūtų pageidaujama..., nes apsunkintų diplomatinį žygį Klaipėdos klausime“. Anot A. Smetonos, šiuo metu Lietuvai žymiai naudingesnė yra armijos koncentracija „rusų lenkų pasienyje“⁴⁰.

Taigi galima daryti prielaidą, kad tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos vyko tam tikras diplomatinis žaidimas, kas ką pergudraus. Lietuva tikėjosi savo diplomatiniam žaidime su Santarvės valstybėmis gauti optimalią Rusijos paramą, nesiangažuodama į labai artimus, militarine konvencija paremtus santykius. Savo ruožtu Rusija aiškiai perprato šią lietuvių taktiką ir visai neskubėjo įsivelti į karinius veiksmus mainais už tai negaudama nieko. Ši pozicija ypač išryškėjo ir po vasario 3 d. Tautų Sąjungos Tarybos sprendimo padalyti neutraliąją zoną tarp Lenkijos ir Lietuvos. Galima numanyti, kad lietuviai laukė adekvačių rusų armijos veiksmų ir netgi skatino rusus veikti. Dokumentai rodo, kad Lietuvos politikai tarsi geopolitikos abėcėlę aiškino rusų atstovams, esą geležinkelio Gardinas–Vilnius–Daugpilis palikimas Lenkijos pusėje tiesiogiai pažeidžia Rusijos saugumo interesus⁴¹. Tačiau rusai pamokos nenorėjo suprasti ir apsiribojo protestų notų siuntinėjimu Antantės bei Lenkijos vyriausybėms dėl... RSFSR teisių ignoravimo.

Galima įtarti, kad Rusijos nuotaikas pakeitė Lozanos konferencijos metu pasiektas santykių atšilimas su Prancūzija⁴². Tai iš principo patvirtina ir Lietuvos premjero E. Galvanausko vasario 11 d. Kauno stotyje įvykęs antrasis susitikimas su G. Čičerinu

³⁷ Noraus pranešimas Balučiui, 1923 01 20, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 378 (Klaipėdos sukilimas 1923 m.), p. 267.

³⁸ Ten pat, p. 379.

³⁹ B. Balučio pranešimas A. Smetonai, 1923 01 26, ten pat, f. 383, b. 417 (Smetonos speciali misija Klaipėdos krašte 1923 m.), p. 59.

⁴⁰ Pokalbis juozo aparatu tarp A. Smetonos ir E. Galvanausko 1923 m. sausio pabaigoje, ten pat, b. 427, p. 80.

⁴¹ B. Balutis davė tokią instrukciją J. Baltrušaičiui: „Tamsta malonėkite atitinkamoje šviesoje šį dalyką rusams išaiškinti – įvykiai neutralioje zonoje gal tiek liečia Rusiją, o ne Lietuvą, mat rengiama svarbiausia magistralės geležinkelio linija išilgai rusų fronto...“: B. Balutis – J. Baltrušaičiui, 1923 02 17, ten pat, b. 374 (Pranešimai iš Rusijos. 1923 m.).

⁴² *История дипломатии*, т. 3, Москва, 1965, с. 315–316.

jam grįžtant iš Lozanos. Panašu, kad pokalbis sukosi apie vasario 3 d. Tautų Sąjungos Tarybos sprendimą padalyti neutralią zoną, tai lietuviams galėjo būti karinių veiksmų su Lenkija pradžia, kurių pretekstu būtų neutralioje zonoje prasidėję lietuvių–lenkų karinių dalinių susistumdymai. Anot lietuvių, vasario 4 d. sprendimas laikytinas Rygos sutarties III punkto laužymu⁴³. Tačiau rusų atsakas tebuvo vasario 17 d. G. Čičerino nota Lenkijos užsienio reikalų ministrui A. Skrzyńskiui⁴⁴. Notoje, remiantis Rygos sutartimi, protestuota prieš Tautų Sąjungos tarpininkavimą sprendžiant Lietuvos–Lenkijos ginčą. Rusija siūlė tiek Lenkijai, tiek ir Antantei savo kaip moderatorės paslaugas sprendžiant šį konfliktą, kuo, be abejonės, buvo suinteresuota Lietuva.

Tačiau savo atsakyme Lenkijos užsienio reikalų ministras A. Skrzyński⁴⁵ aiškiai leido suprasti, kad nesileis į jokias politines kombinacijas, galinčias bent kiek komplikuoti jos *de facto* išisakojimą Vilniuje. Lenkijos užsienio reikalų ministras pareiškė nusistebėjimą dėl Rusijos prieštaravimo, kad konflikto išsprendimui tarpininkautų Tautų Sąjunga. Be to, Lenkija nurodė, kad Rygos sutarties formuluotė neduoda Rusijai jokio preteksto tokiam sutarties interpretavimui. Rygos sutarties III paragrafo esminis tikslas buvo nurodyti visišką Rusijos desinteresmentą teritorijų, einančių į vakarus nuo sutarties II paragrafu nurodytos sienos. Todėl nėra jokio preteksto Rusijos kišimuisi į lietuvių–lenkų ginčą⁴⁶. Taigi Lenkija leido suprasti, kad yra nenu-siteikusi rimtai priimti sovietų užuominas, juolab kaip aiškėjo, Rusija tuo metu neturėjo realių spaudimo priemonių. Panašu, kad tą vis labiau pradėjo įsisąmoninti ir Lietuva.

Jau vasario pradžioje lietuviams faktiškai tapo aišku, kad iš Rusijos efektyvesnės paramos nėra ko laukti. Beje, Rusijos nepajėgumą įvertino ne tik lenkai, bet ir Santarvė, tai nedelsdama pademonstravo ryžtingais veiksmais. Dar vasario 11 d. žadėjusi Lietuvai suverenitetą Šilutės deklaracijos⁴⁷ ribose (kuo iš tikrųjų būtų buvusi legiti muota sukilimo versija apie Klaipėdos krašto gyventojų apsisprendimą jungtis autonomiškai prie Lietuvos), jau vasario 16 d. notoje Ambasadorių konferencija aiškiai parodė savo pasikeitusį požiūrį. Nežiūrint to, kad ši nota iš principo patvirtino Lietuvos suverenitetą Klaipėdos krašte (t. y. formaliai Santarvės atstovai išlaikė savo žodį), tačiau iškėlė dvi nepalankias sąlygas: pripažino Lenkijos interesą Klaipėdoje bei

⁴³ B. Balučio instrukcija J. Baltrušaičiui, 1923 2 17, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 374.

⁴⁴ *Документы внешней политики СССР*, c. 192–193

⁴⁵ Ten pat, p. 193–194.

⁴⁶ Ten pat, p. 214–216.

⁴⁷ Šilutės deklaracija paskelbta 1923 01 19. Ši deklaracija skelbė, kad Klaipėdos kraštas jungiasi su Lietuvos Respublika kaip jos autonominė dalis, likdamas visiškai savarankiškas mokesčių, švietimo, tikėjimo, teismų sutvarkymo, žemės ūkio, socialinės apsaugos ir kitose su vidaus administracija susijusiose srityse. Tokia pati formuluotė buvo užfiksuota ir 1921 11 11 Steigiamo seimo rezoliucijoje dėl Klaipėdos krašto, žr. *Question de Memel*, t. 1, p. 75–77.

numatė konvencijos statuto svarstymą Paryžiaus konferencijoje. Be to, ultimatyvia forma pareikalauta šios notos priėmimo be rezervų. Tas faktas, kad notoje net nebuvo užsiminta nei apie 1921 m. lapkričio mėn. Steigiamojo seimo rezoliuciją⁴⁸, nei apie Šilutės deklaraciją, leido manyti, kad santarvininkai rengiasi primesti Lietuvai tokį autonomijos statutą, kuris toli išeitų už lietuvių projektuotos autonomijos ribų. Galima daryti prielaidą, kad legalizuodami susidariusią būklę ir perkeldami ginčą į diplomatinę derybų plotmę, santarvininkai siekė tuo pačiu galutinai išeliminuoti Rusijos įtaką bylos eigai⁴⁹, kad, italų ambasadoriaus Lietuvoje žodžiais tariant, „liepsna neiššauktų gaisro“⁵⁰. Šiuo atveju Lietuva atsidūrė labai dviprasmiškoje padėtyje. Viena vertus, lietuviai nebuvo suinteresuoti Rusijos išeliminavimu iš Klaipėdos proceso, kita vertus, narystė Tautų Sąjungoje ją įpareigojo priimti taikingą iniciatyvą. Santarvės abejinga laikysena Rusijos „ginklų žvanginimo“ politikos atžvilgiu ir vis didėjan-tis spaudimas Lietuvai⁵¹ vertė Kauno Vyriausybę apsispręsti⁵².

Po to, kai vasario 18 d. Lietuvos Vyriausybei buvo notifikuotos detalios vasario 16 d. sprendimo pridėtinės sąlygos, ir vasario 19 d. gavus E. Galvanausko pažadą, kad Lietuvos delegatai bus pasiūsti į Paryžių, tą pačią dieną Santarvės laivai paliko Klaipėdą. Prancūzų kareivių pasitraukimas iš Klaipėdos ir faktas, kad ginčas dėl Lenkijos interesų užtikrinimo Klaipėdoje tarp Lietuvos ir Lenkijos bus sprendžiamas taikiai, galutinai išeliminavo Rusiją iš Klaipėdos klausimo sprendimo.

Lietuva neteko ir Vokietijos paramos, nes pastarąją visiškai patenkino faktas, kad suverenitetas Klaipėdoje su plačia autonomija bus perleistas Lietuvai, tai suteiks pretekstą kištis į šio krašto reikalus ateityje. Tokiu būdu Lietuva, faktiškai netekusi Rusi-

⁴⁸ Po to kai 1923 01 24 Lietuvos seimas susipažino su Šilutės deklaracijos turiniu, jis dar kartą iškilmingai patvirtino 1921 11 11 Steigiamojo seimo rezoliuciją, kurioje buvo deklaruoti principai būsimiems Lietuvos Respublikos ir Klaipėdos krašto savitarpio santykiams nustatyti. Remdamasis šiais dviem dokumentais seimas pavedė Lietuvos Vyriausybei legalizuoti Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos. Šis sprendimas buvo notifikuotas ir užsienio atstovybėms Lietuvoje; žr. ten pat, p. 20–21.

⁴⁹ R. V a l s o n o k a s, *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 115.

⁵⁰ E. Galvanausko pokalbis su Vivalba, 1923 01 24, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 417, p. 5.

Beje, dar sausio 30 d. T. Naruševičiui apsilankius *Foreign Office*, Ovey'us grasino, kad „jeigu kas nors panašaus dabar Vilnijoje atsitiktų, kuomet taip pakilęs prancūzų ir kitų prieš lietuvius ūpas, tai Lietuva nustotų egzistuoti, nes lenkams būtų leista laisvai elgtis Lietuvoje“; ten pat, b. 387, p. 132.

⁵¹ Ambasadorių konferencijos kovo 15 d. sprendimas dėl Lenkijos rytinių sienų buvo tarsi atsakymas į paskutinę G. Čičerino 1923 m. kovo 13 d. notą Prancūzijai, Didžiąjai Britanijai ir Italijai.

⁵² Beje, reikia pažymėti, kad E. Galvanausko atsakymas (kovo 2 d.) į G. Čičerino vasario 22 d. notą iš principo jau rodė Lietuvos Vyriausybės linkimą link vasario 16 d. notos aprobacijos. Atsakyme figūruojanti pastraipa dėl „galimo tarptautinio arbitražo tarp Tautų Sąjungos narių“ (žr. *Документы внешней политики СССР*, c. 194) sukėlė didelį sovietų nepasitenkinimą (žr. B. Balučio telegrama J. Baltrušaičiui, 1923 03 09, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 374, p. 346). Be to, rusai nesutiko su E. Galvanausko prašymu (E. Galvanausko telegrama J. Baltrušaičiui, 1923 03 05, ten pat, b. 421, p. 146) pripažinti Lietuvai Klaipėdą be rezervų, mainais pareikalaudami garantijų, kad lietuviai neįsileis jokių pretekstu lenkų į Klaipėdą. (J. Baltrušaičio telegrama E. Galvanauskui, 1923 03 08, ten pat, b. 421, p. 145).

jos ir Vokietijos paramos kovoje su Santarve liko vienui viena, visiškai izoliuota. Lietuvos Vyriausybė buvo užspausta į kampa.

Bijodamas Lietuvos visuomenės reakcijos, E. Galvanauskas vasario 20 d. Kaune prie Karo muziejaus įvykusiame iškilmingame minėjime ir seimo posėdyje pranešė, kad Klaipėdos kraštas perduotas Lietuvai, bet nuslėpė Santarvės keliamas sąlygas ir tai, kad tik šių sąlygų priėmimas legalizuos Klaipėdos buvimą Lietuvos sudėtyje⁵³. Tokiu būdu Lietuvos visuomenė buvo dezinformuota, o vyriausybė atsidūrė prieš teisinį ir politinį kazusą. Mat Santarvės autoriteto atkūrimas ir formalus naujosios V. Gailiaus direktorijos priklausymas nuo Ambasadorių konferencijos galios reiškė, kad teisės atžvilgiu visi sukilimo padariniai buvo panaikinti. Tokiu būdu pats Klaipėdos prijungimas *de facto* prie Lietuvos, Gelbėjimo komiteto deklaracijos ir seimo rezoliucijos užfiksuotas, naujai direktorijai perėmus valdžią, nustojo galios. Vienintelė sukilimo teisinė konsekvencija buvo santarvininkų pažadas tam tikra sąlygine sutartimi perleisti suverenitetą Lietuvos Respublikai.

Vasario 19 d. paskelbtas sukilėlių kariuomenės vado J. Budrio dekretas⁵⁴, kuriuo šis iš principo rezervavo sau diktatorines teises, neišsprendė problemos visų pirma todėl, kad rėmėsi klaidinga prielaida, esą Klaipėdos kraštas pagal vasario 16 d. nutarimą jau perduotas Lietuvai. Tačiau J. Budrio bandymas *de facto* vėl legalizuoti sukilimą, Klaipėdos krašto prefekto G. Petisne ir lenkų konsulo M. Szaroto pašalinimas iš Klaipėdos tik dar labiau sugriežtino Ambasadorių poziciją Lietuvos atžvilgiu. Apie tai bylojo kovo 6 d. nepaprastosios G. Laroche'o komisijos raportas⁵⁵ ir kovo 7 d. ultimatyvus reikalavimas Lietuvos Vyriausybei priimti vasario 16 d. sąlygas. Tačiau sąlygų priėmimas be rezervų Lietuvos Vyriausybei buvo tolygus kapituliacijos pasirašymui ir prisipažinimui, kad iš principo sukilimas pralaimėjo. Sąlygų aprobacija būtų įgalinusi santarvininkus išspręsti Klaipėdos krašto likimą pagal lenkų-prancūzų koncepciją.

Akivaizdu, kad Lietuvos Vyriausybė pateko į savotiškus spąstus. Viena vertus, ji suprato sąlygų priėmimo nepriimtinumą, kita vertus, visuomenės įtikinimas, kad suverenitetas Klaipėdoje, remiantis Antantės teisine galia, jau perduotas Lietuvai, neleido jai trauktis atgal. E. Galvanauskas bandė laviruoti. Vengdamas tiesaus atsakymo, savo vasario 19 d. notoje jis informavo Ambasadorių konferenciją, kad Lietuvos Vyriausybė priėmė domėn jai išdėstytas sąlygas. Tačiau to aiškiai nepakako. Suprasdami sudėtingą geopolitinę ir vidinę Lietuvos padėtį, sąjungininkai nusprendė spaudimą padidinti.

Kaip jau buvo minėta, kovo 7 d. didžiųjų valstybių atstovai Kaune pateikė Lietuvos Vyriausybei ultimatumą, pagal kurį Lietuva turėjo iki kovo 11 d. priimti jai pa-

⁵³ G. G a l v a, min. veik., p. 321.

⁵⁴ Dokumentas skelbtas: R. V a l s o n o k a s, min. veik., p. 111.

⁵⁵ *Question de Memel*, p. 105–111.

teiktas sąlygas ir iki kovo 15 d. pasiūsti savo delegatus į Paryžių. Taigi diplomatinis laviravimas, vykęs nuo vasario vidurio, baigėsi. Kovo 13 d. E. Galvanauskas sutiko priimti Antantės sąlygas. Kitą dieną Ambasadorių konferencija, nebebijodama dėl sovietų eventualios reakcijos, pripažino Lenkijos rytinę sieną, o tuo pačiu ir Vilniaus kraštą Lenkijai.

Kalbant apie lemtingąjį E. Galvanausko apsisprendimą, panašu, kad jis tiesiog neatlaikė spaudimo, tuo papiktindamas ir savo politinius partnerius pažangiečius. Lietuvos politinio elito nuomonė išsiskyrė: pažangiečiai su A. Smetona priešakyje kategoriškai pasisakė prieš vasario 16 d. notos priėmimą⁵⁶. Tai buvo viena priežasčių, kodėl A. Smetona atsistatydino iš Lietuvos nepaprastojo įgaliotinio Klaipėdos krašte pareigų. Jo atsistatydinimo priežastis gana išsamiai pakomentavo „Lietuvos balsas“⁵⁷. Laikraštis rašė: „... Toks svarbus reikalas kaip priėmimas be rezervų uždėtų Ambasadorių konferencijos servitutų Klaipėdai ir visai Lietuvai Lenkijos naudai valdžios duotas be p. Smetonos sutikimo ir žinios... sulaukyti E. Galvanauską nuo pasirašymo jis negalėjo jokių būdu, kaip ir nuo derybų su lenkais, apie kurias teko girdėti“. Beje, kaip aiškėja iš metais vėliau pasirodžiusio straipsnio pažangiečių spaudoje, E. Galvanauskui priėmus sąlygas, Pažangos partijos žmonės, apsvarstę susidariusią padėtį, pasiuntė pas ministrą pirmininką du atstovus, kurie pasiūlė visapusišką pagalbą valdžiai, tačiau su sąlyga, kad į derybas su Ambasadorių konferencija negali važiuoti pats E. Galvanauskas, „kuris dėjo parašą po vasario 16 d. punktais“. E. Galvanauskas nieko į tai neatsakė, o paskui paskubom išvyko į Paryžių. Ir A. Smetonai neliko nieko kito kaip atsistatydinti⁵⁸.

Viena vertus, toks pažangiečių požiūris galėjo byloti apie politinių linijų išsiskyrimą: E. Galvanauskas važiavo derėtis su tam tikromis konstruktyviomis nuostatomis, tuo tarpu A. Smetonos pozicija, matyt, buvo tokia: „važiuosim tam, kad išardytume“. Galima numanyti, kad A. Smetona buvo daug griežtesnės politikos Antantės atžvilgiu šalininkas. Panašu, kad jis, atsižvelgdamas į visas tarptautines aplinkybes, nelaiškė kovo 13 d. ultimatumo priėmimo neišvengiamu, galvodamas, kad bet koku atveju, vienaip ar kitaip, anksčiau ar vėliau klausimą pavyks išspręsti Lietuvai palankiu būdu. Tuo tarpu E. Galvanauskas tikėjosi, kad Lietuvos parodytas nuosaikumas bus pozityvus faktorius būsimose derybose su Antante.

Kita vertus, galima įtarti, kad politinių partnerių santykiuose destruktivų vaidmenį suvaidino ir tam tikri asmeniniai motyvai, kaip A. Smetonos konfliktas

⁵⁶ A. V o l d e m a r a s, Vilnius plėšiamas iš Lietuvos, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 53; A. V o l d e m a r a s, Metas veikti, ten pat, Nr. 56; L. N o r e i k a, Visuomenės egzaminas, ten pat, Nr. 61; T. N., Pavojaus valandoje, ten pat, Nr. 62.

⁵⁷ Kodėl A. Smetona atsistatydina?, ten pat, Nr. 67.

⁵⁸ T o l v y d a s, Naujasis istorijos lapas, *Tautos vairs*, 1924, Nr. 3.

Klaipėdoje su V. Purickiu-Peteraičiu (Lietuvos neoficialiu atstovu prie sukilėlių)⁵⁹. Kaip rodo V. Purickio-Peteraičio telegramos E. Galvanauskui, V. Purickis-Peteraitis buvo šalininkas skubaus Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos centralizacijos principu, muitų sienos perkėlimu prie Nemuno ir t. t.⁶⁰. Tuo tarpu A. Smetona buvo linkęs iniciatyvą perimti į savo rankas, diplomatiškai balansuodamas tarp vietinių vokiečių ir Antantės valstybių. A. Smetonai atrodė nepriimtinas sukilėlių ideologijoje perdėtas akcentas į „paprastos darbo liaudies“ raišką.

Labai iškalbina šiame kontekste yra Lietuvos atstovo Klaipėdoje D. Zauniaus ataskaita Lietuvos užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui⁶¹, kurioje gana aiškiai išsakyta tolesnį Lietuvos Vyriausybės žingsnių perspektyva. Esmė ta, kad Lietuvos Vyriausybės diplomatija su Antantės valstybėmis buvo pagrįsta tam tikra dualistine taktika. Dar prieš sukilimo pradžią Kaune buvo nuspręsta dėl vaidmenų pasiskirstymo Klaipėdoje: A. Smetona turėjo būti oficialus atstovas prie Santarvės valdžios Klaipėdoje, o V. Purickis-Peteraitis – neoficialus atstovas prie Klaipėdos sukilėlių valdžios, t. y. prie Direktorijos bei Gelbėjimo komiteto ir Karo vadovybės. Sukilėliai turėjo būti sunkiai sukalbami, keliantys griežtus reikalavimus ir vedantys griežtą politiką. Tai maskuotą Lietuvos užkulisinį veikimą ir duotų jai galimybę vaidinti taikintojo, moderatoriaus vaidmenį per savo nepaprastąjį įgaliotinį A. Smetoną⁶². Tačiau atvykusi nepaprastoji komisija šią taktiką perprato ir nusprendė tokia situacija pasinaudoti. Kaip aiškėja iš D. Zauniaus pranešimo, silpnoji tokios lietuvių politinės linijos grandis pasireiškė vietinių gyventojų nusistatyme, nes „Vietiniai veikėjai, ar tai darydami koncesiją gyventojų ūpiui, ar tai savo pačių iniciatyva yra nusistatę gana separatistiškai, ir norėtų kiek galint plataus savarankiškumo; susiliejimas su Lietuva tai jiems visiems kuone be išimties reiškia baidyklę“⁶³. Todėl D. Zauniaus nuomone, tokia Lietuvos Vyriausybės dualistinė taktika negali būti veiksminga, nes Mažosios Lietuvos veikėjų siekiai nėra absoliučiai identiški su Lietuvos valdžia. Šiomis separatistinėmis tendencijomis gana sėkmingai naudojosi Antantės komisija. Vesdama derybas ir su sukilėliais, ir su Lietuvos atstovu, komisija derybose su sukilėliais turėjo daug progų juos išprovokuoti ir nukreipti nuo tikrojo tikslo: prijungimo prie Lietuvos, ir kartu su jais kalbėtis apie Mažosios Lietuvos teisių apgynimą. „Tai yra tema ant kurios mažieji lietuviai suprantama labai noriai šnekasi“⁶⁴. Anot D. Zauniaus, „tai didžiausia taktikos klaida, nes ne su aljantais ir ne prie aljantų reikėjo sukilėliams

⁵⁹ Plačiau žr.: A. G a i g l a i t ė, min. veik., p. 145; taip pat žr.: V. Purickio-Peteraičio pranešimai E. Galvanauskui, 1923 01 28; 1923 01 29, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 427, p. 71–75.

⁶⁰ V. Purickis-Peteraitis – E. Galvanauskui, 1923 01 24, ten pat, l. 87.

⁶¹ D. Zauniaus pranešimas E. Galvanauskui, 1923 02 12, ten pat, b. 378, l. 38–41.

⁶² V. Purickio-Peteraičio pranešimas E. Galvanauskui, 1923 01 30, ten pat, b. 427, l. 71–74.

⁶³ D. Zauniaus pranešimas E. Galvanauskui, 1923 02 12, ten pat, b. 378, l. 38.

⁶⁴ Ten pat, l. 40.

kalbėti apie autonomiją...“⁶⁵. Tuo tarpu situacija susidarė tokia, kad „sukilimo pasisekimas pavojuje“, nes „aljantai dabar gali mus spausti su autonomija“. Tarp Lietuvos ir Antantės prasidėjo įnirtinga kova dėl to, kieno įtakoje bus Klaipėdos kraštas. Todėl, anot D. Zauniaus, labai svarbu neduoti Klaipėdos krašto veikėjams „palaidai veikti“, nes tai „duotų galimybės aljantams užsachuoti Lietuvos valdžią su jos pačios kūdikiu...“. Išeitis: „mūsų veikimas Klaipėdoje turi būti vadovojamas vieno žmogaus, o ne keleto... Klaipėdos krašte maišosi per daug mūsų inteligentų. Mūsų reikalai liepia sutverti vieną tik valdžios įstaigą, kuri *de facto* turėtų teisę ir įsakyti Lietuvos valdžios vardu... Užtat visą reikia pravesti tik per vieną žmogų, mano nuomone, nepaprastąjį pasiuntinį... visą turi būti daroma tiktai per jį“.

Sunku tiksliai pasakyti, kurį iš dviejų Lietuvos atstovų turėjo omenyje buvęs Lietuvos pasiuntinys Rygoje – A. Smetoną ar V. Purickį-Peteraitį. Tačiau faktas, kad toks dualistinis veikimas nebuvo prie širdies ir A. Smetonai, ir V. Purickiui-Peteraičiui. Atrodo, kad tarp jų vyko kova dėl įtakos. Kaip aiškėja iš V. Purickio-Peteraičio nusi-skundimų E. Galvanauskui, A. Smetona stengėsi viską centralizuoti savo rankose..., „kartu ir viską niveliuoti bei suvienodinti“. Panašu, kad A. Smetona anksčiau už kitus suprato, kuo gali baigtis Lietuvos Vyriausybės pasirinkta taktika ir, kad komisijos senas, bet patikimas metodas *divide et impera* kelia pavojų Lietuvos interesams.

Sunku pasakyti, kiek nesutarimai tarp lietuvių atsiliepė bendrai geopolitinei situacijai, tačiau akivaizdu, kad nuo vasario pradžios Antantė pajuto Lietuvos pozicijos silpnumą ir tuo pasinaudodama glaudžiai susiejo Klaipėdos suvereniteto perdavimo Lietuvai sąlygas su jiems naudingomis išlygomis. Vasario 16 d. sąlygos faktiškai reiškė antro iš mūsų minėtų scenarijų perspektyvą. Tuo tarpu pažangiečiams tokia padėtis reiškė pralaimėjimą.

Politinės konfrontacijos link

Panašu, kad dviejų dešiniųjų partnerių konflikte lemiamą įtaką turėjo ne vien (o gal tiksliau ne tiek) politinės linijos neatitikimas, bet ir vis didėjantis pažangiečių siekis dominuoti politinėje arenoje. Tolydžio stiprėjančios antiseiminės, antidemokratinės ir antivyriausybines nuostatos akivaizdžiai pastebimos pažangiečių spaudoje jau nuo sausio pabaigos. Kaltinimai tiek krikdemams, tiek ir liaudininkams dėl jų nesugebėjimo užtikrinti visuomenės konsolidacijos atsakingu Lietuvai momentu⁶⁶, tokie teiginiai, kaip: „Lietuvos akys daugiau kreipiamos į vieną žmogų – A. Smetoną,

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ A. V o l d e m a r a s, Milžiniški uždaviniai ir nykštukai vadai, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 16; A. V o l d e m a r a s, Prancūzų nuomonė ir mes, ten pat, Nr. 23.

nei į visą seimą su jo prezidentu ir kabinetu...“, užsibaigiantys retoriniu klausimu „Kas gražins Lietuvos reikalus atgal į sveikas vėžes?“⁶⁷, bei raginimai spiestis apie „tautinės vienybės valdžią“⁶⁸ vis aiškiau rodė tikruosius pažangiečių siekius. Tai, be abejonės, negalėjo neveikti krikdemų. Panašu, kad palaipsnis rusų faktoriaus silpnėjimas bei visos politinės koncepcijos (su Vilniaus atsiėmimu) realizacijos neperspektyvumas savo ruožtu skatino ir krikdemų atsitraukimą ne tik nuo pirminio politinio plano, bet ir nuo savo politinių partnerių – pažangiečių. Jei tikėsime A. Smetonos žodžiais, santykių atšalimas ypač pasijuto pirmoje kovo mėn. pusėje. Būtent tuo metu, kada buvo svarstomas Lietuvos valdžios atsakymas į ultimatyvias Ambasadorių tarybos notas. Anot A. Smetonos, „nei tuo, nei kitais principiniais Klaipėdos krašto klausimais man neteko dalyvauti lemiamame vyriausybės sprendime...“⁶⁹. Nepaisant to, kad krikdemai tarsi naudodamiesi pažangiečių rekomendacijomis kovo 13 d. nusprendė paleisti seimą⁷⁰, akivaizdu, kad tolesniuose jų planuose pažangiečių jau nebebuvo. Labai iškalbingai tame kontekste atrodo faktas, kad kovo 13 d. krikdemai aprobavo ir vasario 16 d. Ambasadorių konferencijos sąlygas⁷¹, o tuo pačiu lemtingai sukomplicavo ir Lietuvos teises į Vilnių.

Krikdemų politinį posūkį geopolitine prasme ne taip jau sunku paaiškinti. Apie lemtingą ministrų kabineto apsisprendimo motyvą ypač iškalbingai byloja B. Balučio kovo 24 d. pranešimas. Jame, atmesdamas rusų kaltinimus „esą jei Lietuvos valdžia būtų laikiusis aiškesnės ir tvirtesnės taktikos, tai ir Rusija būtų galėjusi griežčiau reaguoti į lenkus ir Aljantus“, B. Balutis visą rusų pagalbą, o ypač paskutinę notą Ambasadorių konferencijai įvardijo kaip „didelį švūrį iš didelės burnos“. Be to, rašė jis: „Kaip Vakarų Europoje, taip ir pas mus yra tvirtas įsitikinimas, kad Rusija, kaip ofenzyvinės pajėgos faktorius šiuo laiku ir artimoje ateityje yra nepavojingas ir su juo rimtai neprisieina skaitytis“. Pranešimo pabaigoje B. Balutis reziumuoja, kad išanalizavus visus pateiktus faktus, reikia nesusidaryti sau jokių „iluzoriškų vilčių“, nes kitaip galima padaryti „savo stavką ne ant to arklio“⁷². Panašu, kad nežiūrint tuometinio⁷³

⁶⁷ A. V o l d e m a r a s, Nesisekimo šaltinis, ten pat, Nr. 24.

⁶⁸ A. V o l d e m a r a s, Partijų kova, ten pat, 1923, Nr. 54.

⁶⁹ A. Smetonos atsistatydinimo raštas iš Klaipėdos krašto įgaliotinio pareigū, *LCVA*, f. 1686 (A. Smetonos fondas), ap. 1, b. 4, p. 1.

⁷⁰ Tai, kad krikdemai pasinaudodami žydais sąmoningai paleido seimą, patvirtina tiek liaudininkai (žr.: *Krikščionių demokratų žodžiai ir darbai*, Kaunas, 1923, p. 23–24), tiek ir pažangiečiai: anot A. Voldemaro, „krikdemai tiesiog privertė žydus eiti balsuoti prieš kabinetą...“; žr. A. V o l d e m a r a s, *Porro cenum esse necessarium, Krašto balsas*, 1923, Nr. 104.

⁷¹ Beje, reikia pastebėti, kad vyriausybė nuslėpė nuo visuomenės savo kovo 13 d. notą Ambasadorių konferencijai.

⁷² B. Balučio pranešimas J. Baltrušaičiui, 1923 03 24, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 374, p. 296–297.

⁷³ Paskutinė (prieš kelionę į Paryžių) E. Galvanausko skaityta ministrų kabineto deklaracija buvo gana kategoriška Antantės atžvilgiu (*SSI*, 33 posėdis, kovo 9 d.) ir sukėlė neigiamą rezonansą tarp didžiųjų

E. Galvanausko kategoriškumo, parodyto visuomenės akyse, pradėta įsisąmoninti, kad teks mokėti pagal sąskaitas, tačiau, atrodo, net didžiausi pesimistai nesitikėjo, kad tos sąskaitos bus tokio dydžio: Klaipėdos statuto projektas pralenkė visus blogiausius lūkesčius, kaip, beje, ir pati atmosfera Paryžiuje⁷⁴. Apie nuotaikas Lietuvoje po pirmųjų žinių iš Paryžiaus labai iškalbingai byloja P. Klimo laiškas E. Galvanauskui: „Ūpas yra be galo blogas, pesimistingas, kai kieno depresingas. Kabineto nariai ir partijų lyderiai, prastai sakant, nusispjovė ir visai kalbėti nenorėjo. Sunku buvo rasti tame projekte bent mažą dalelę suvereniteto...“⁷⁵. Taip užklupta vyriausybė buvo priversta ieškoti išeities. Ministrų kabinetas su prezidentu po tam tikro ilgų pokalbių maratono priėmė gana drastiškus sprendimus dėl naujos užsienio politikos krypties. Šių sprendimų esmė buvo tokia: 1. Kadangi yra grėsmė, kad galima netekti Klaipėdos lygiai kaip ir Vilniaus, be to, šiuo metu neturint jokios paspirties tarptautinėje plotmėje (nes nei Rusija, nei Vokietija pasikliauti negalima) ir nesant garantijų, kad tolesni lenkų žygiai prieš Lietuvą vardan „pacifikacijos“ galės sukelti palankią Santarvės intervenciją mūsų naudai, turime „griežtai, be jokių abejojimų susiorientuoti Vakarų Europos-Santarvės pusėn būtent taikos obalsiu... Tačiau kadangi toks susiorientavimas *volens nolens* veda prie taikos su Lenkija, kaipo Prancūzijos ir Anglijos reikalavimo, o su Lenkija mes negalime padaryti formalės taikos... todėl kabinetas mano, kad mes turime tą taiką realizuoti kitais būdais...“. Tie „kiti būdai“, tai diplomatinių priemonių naudojimas, kaip, pavyzdžiui, protestas prieš sienų nustatymą ir teisių rezervavimas kelti Vilniaus klausimą taikiai ir remiantis tarptautine teise arba sutartimis. Apie Lietuvos pacifikacines tendencijas byloja ir tai, kad Ministrų kabinetas nusprendė stabilizuoti kariuomenių padėtį, „vardan taikos“ pripažįstant faktinę sieną su Lenkija laikina siena, „**kurią respektuosime**, rezervuodami sau visas teises į Vilnių ligi išpildymo Suvalkų sutarties... Tokį susitarimą laikome vieninteliu juridiniu ir praktišku... **skaitome negalimu bet kokį kariuomenės judėjimą iš dabartiniu vietu**“⁷⁶. Maža to, anot P. Klimo: „būdami solidaringsi su Santarve dėl taikos stabilizacijos, mes tuo tarpu santykius su Lenkija galėtume užmegzti per tą Ambasadorių nustatytą delimitacijos liniją, kaipo provizorinę sieną, jeigu Santarvė atiduoda Lietuvos valstybei Klaipėdos kraštą ir uostą pilnan suverenitetan su mūsų Steigiamojo Seimo priimtais autonomijos principais... Kadangi tai reikštų diplomatinių ir

valstybių (žr. T. Naruševičiaus (Noraus) pranešimas Lietuvos politinio departamento direktoriui B. Balučiui, 1923 05 14, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 394, p. 83).

⁷⁴ Pasikalbėjime su R. Poincare E. Galvanauskui buvo priminti jo „ilgi pasikalbėjimai su G. Čičerinu“ ir Lietuvos probolševikinė orientacija, 1923 03 23, ten pat, b. 421, p. 88.

⁷⁵ P. Klimo laiškas E. Galvanauskui, 1923 04 05, ten pat, b. 420, p. 193.

⁷⁶ P. Klimo pranešimas E. Galvanauskui, 1923 03 23, ten pat, b. 413 (sienos tarp Lietuvos ir Lenkijos nustatymas), p. 66.

kitokių santykių užmezgimą su Lenkija esamoje padėtyje, tai man pavesta pasitarti su visų partijų lyderiais...“⁷⁷.

Reikia pažymėti, kad toks užklašimas išties buvo padarytas ir buvo gana prieštaringai vertinamas. Nors absoliučiai visų nuomonė dėl statuto projekto buvo neigiamą, tačiau vis dėlto dauguma pritarė, kad nors nėra vilčių, kad projektas bus nors šiek tiek daugiau modifikuotas Lietuvai palankesne kryptimi, derybų nutraukti negalima. M. Krupavičiaus nuomone, kol yra karo su Lenkija pavojus, rizikuoti negalima. A. Smetona su savo nuomone, kad geriau nutraukti derybas, net jeigu tai vestų prie Lietuvos okupacijos, negu „leisti save laipsniškai sukramtyti“, pasiliko mažumoje.

Kita vertus, atrodo, kad pasiūlymas dėl santykių su Lenkija normalizavimo nebuvo aprobuotas, mat nelabai tikėta, kad Prancūzija ar juo labiau Anglija leistų panaudoti karinę jėgą. Tad nuspręsta apsiriboti laukimo taktika, kol tarptautinė situacija labiau paaiškės⁷⁸. Labai panašu, kad ryžtingiau apsispręsti Lietuvos Vyriausybei sutrukdė ir tiesiog ore tvyrantis karinio perversmo Lietuvoje pavojus. Ypač aktyviai čia reišėsi karininkijos atstovai ir pažangiečiai su A. Voldemaru priešakyje, kurstę aktyviems kariniams veiksams. Tuo metu Lietuvos žvalgybos skyrius krašto apsaugos ministrui pranešė apie rengiamą karininkų perversmą, kuris turėjo įvykti rugpjūčio mėn. ir įvesti karo diktatūrą su A. Smetona priešakyje⁷⁹. Geras pretekstas tam buvo ir I seimo paleidimas. Atrodo, krikdemų pasitikėjimo vyriausybė buvo išprausta į kampaną. Bandydami bent kiek paveikti pažangiečius, krikdemai bent jau taktinių sumetimų vedami, bandė dar kartą derėtis su pažangiečiais. Šį kartą dėl blokavimosi per rinkimus į II seimą. Tačiau galimybė susitarti, paties A. Voldemaro tvirtinimu, buvo mažiau nei minimali⁸⁰. Prie vis smarkėjančių antidemokratišų pažangiečių nuostatų prisidėjo ir neproporcingai dideli jų reikalavimai krikdemams dėl rinkiminio bloko sąlygų. Derybos tarp dešiniųjų politinių jėgų vyko maždaug nuo kovo 15 d. iki balan-

⁷⁷ Lenkijos šaltiniuose taip pat yra fiksuota, kad Paryžiaus derybų metu, t. y. kovo pabaigoje, lietuvių nuotaikos yra taikingos. Konstatuota, kad tiek E. Galvanausko, tiek vyriausybės elgesys rodo, kad agresyvių planų Lenkijos atžvilgiu šiuo metu yra atsisakyta. Žr. *Archiwum akt nowych. Ambasada RP w Berlinie* (toliau – *AAN*), syg. 157, Informacje z Kowna, s. 29–30; Referat do MSZ. Sytuacja wewnętrzna Litwy, 1923 06 23, ten pat, p. 15–21; Referat do MSZ, 1923 07 10, ten pat, p. 25–56.

⁷⁸ B. Balučio pranešimas E. Galvanauskui, 1923 04 06, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 420, p. 170.

⁷⁹ Krašto apsaugos ministerijos susirašinėjimas su prezidentu dėl paleidimo iš kariuomenės gen. Kleščinskio ir pulkininko Musteikio už ruošimą karinio perversmo su tikslu įvesti karinę diktatūrą su Smetona priešakyje, ten pat, ap. 3, b. 130, p. 1–3. Perversmo grėsmę paliudija ir Lenkijos šaltiniai (*AAN*, syg. 157, s. 29–30) bei Z. Butkaus rasti dokumentai (Z. B u t k u s, Jei opozicija gauna paramą iš svetur..., p. 83).

⁸⁰ Beje, po I seimo paleidimo tautininkai siūlė bent jau 3 mėn. nedaryti jokių rinkimų (Pavojaus valandoje, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 62). Taigi scenarijus kažkuo panašus į poperversminį 1927 m. legalizacinį epizodą, skirtumas tik toks, kad krikdemai vadžias tebeturėjo savo rankose ir, neatsižvelgdami į antikonstitucinius tautininkų siūlymus, paskyrė rinkimų į naująjį seimą datą.

džio 9 d. Vienas iš derybų aspektų buvo vadinamasis „nepuolimo paktas“, kurio esmė buvo pažangiečių pasižadėjimas „dėl tylėjimo apie vyriausybės žingsnius“. Ši sąlyga pažangiečiams buvo nepriimtina. Susitarti nepavyko ir dėl tiesioginio bloko sąlygų: krikdėmai buvo už „grynos proporcijos“ pamatus per rinkimus, tuo tarpu Pažanga reikalavo kompromiso: „jeigu apygardoje būtų išrinkta nuo viso bloko du atstovai, tai vienas krikdemų, kitas – bendras, jei išrinkti trys – tai du krikdemams, vienas bendras ir t. t.“. Be abejo, krikdemams, suprantantiems savo pranašumo prieš pažangiečius lygį, toks pasiūlymas buvo nepriimtinas⁸¹. Nepavykus susitarti, krikdėmai į rinkimus ėjo vieni ir juos laimėjo: gavo nors ir nežymią, bet absoliučią balsų daugumą (iš 78 seimo vietų gavo 40), o pažangiečiai, kaip ir reikėjo tikėtis, vėl į seimą nepateko. Tai tam tikra prasme liudijo visuomenės nepritarimą jų radikalizmui.

Sudėtingos geopolitinės situacijos ir vidinės įtampos spaudžiami krikdėmai savo padėties sustiprinimui atnaujino koaliciją su liaudininkais. Tačiau ši, M. Römerio žodžiais, *quasi* koalicija⁸² buvo tokia silpna ir nenuoširdi, kad vargiai galėjo užtikrinti stabilumą valstybės viduje. Pažangiečių nuomone, abu koalicijos partneriai aiškiai bijojo viešosios nuomonės, vengė atsakomybės ir kiekvienam reikalui esant buvo pasirengę „išsikinkyti iš vežimo“⁸³. Esant tokiai neapibrėžtai situacijai, nauja vyriausybė su perrinktu E. Galvanausku priešakyje nesiryžo jokiems radikalesniems Lietuvos užsienio politikos pokyčiams. Tad neliko nieko kita, kaip išlaikyti gana nuosaikią poziciją ir toliau vesti „laiko tempimo“ politiką. Naujasis seimas liepos 30 d. posėdyje pareiškė paramą tokiai vyriausybės užsienio politikos linijai⁸⁴. 1923 m. Tautų Sąjungos tarybos rugsėjo posėdyje P. Hymanso replika, sukėlusi visuotinį juoką⁸⁵, kad Lietuva yra konflikte su visu pasauliu, labai aiškiai iliustravo Lietuvos tarptautinę padėtį. Pritartume ir istoriko A. E. Senno padarytai išvadai, kad tuo momentu Lietuva buvo patekusi į visišką politinę aklavietę ir „stovėjo visai viena“⁸⁶, tik pridurtume: Lietuvos pozicijos silpnumą nulėmė ir trapi seiminės daugumos padėtis. Didelės tarptautinės įtampos situacijoje krikščionys demokratai faktiškai valdžioje buvo vieni.

Persilaužimo link. Naujosios politikos kursas

Situacija iš esmės pradeda keistis 1923 m. rudenį. Tam įtakos turėjo naujai besiklostanti geopolitinė situacija: antroje 1923 m. pusėje poversalinės Europos jėgų balansas vis labiau pradėjo išsiderinti. Silpnėjančios Prancūzijos vietą pradėjo užimti

⁸¹L. N o r e i k a, Nori, kad tylėtume, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 82.

⁸²M. R ė m e r i s, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, p. 146.

⁸³A. S m e t o n a, Užburtas rinkimų ratas, *Krašto balsas*, 1923, Nr. 107.

⁸⁴*Antrojo seimo stenogramos* (toliau – SS 2), posėdis 9, liepos 30, 1923.

⁸⁵A. S m e t o n a, Valdžia ir tautinės mažumos, *Tautos vairs*, 1924, Nr. 27.

⁸⁶A. E. S e n n, min. veik., p. 121.

Didžioji Britanija. Tai reiškė palaiptį Europos atsitraukimą nuo griežtojo antivokiško kurso. Tam įtakos turėjo permainingas pačioje Vokietijoje: rugpjūčio pradžioje vokiečių socialdemokratai paragino sudaryti nacionalinę koaliciją ir sykiu išreikšė nepasitikėjimą W. Cuno kabinetui. W. Cuno'ui atsistatydinus, prezidentas F. Ebertas įpareigojo G. Stresemanną sudaryti naują kabinetą, tai žymėjo senojo „pasyvaus pasipriešinimo“ politinio kurso pabaigą⁸⁷. Vokietijos pasiryžimas permainingoms⁸⁸ sulaukė palaikymo Didžiosios Britanijos politinėse sferose. Stiprus pasipriešinimas B. Musolinio avantiūrai Korfo saloje bei vis didėjantis leiboristų spaudimas konservatoriams Ruro klausimu bylojo apie naujas tendencijas Anglijos užsienio politikoje: istoriografijoje konstatuota, kad nauji provokiški elementai, sąlygojami pacifikacinių tendencijų, Didžiosios Britanijos politikoje pasirodė dar keli mėnesiai prieš leiboristų partijos atėjimą į valdžią⁸⁹. Nieko nuostabaus, kad šios iš principo naujos pacifikacinės tendencijos geopolitinėje erdvėje davė ir naują impulsą Lietuvos užsienio politikai.

Kaip tuo metu iš Londono pranešė T. Naruševičius (Norus): „Anglijoje eina perkainavimas politikos vertybių ir ieškoma griežtų būdų kaip išvengus Europoj gresiančio karo pavojaus“, kurio viena iš kurstytojų, deja, buvo ir Lietuva. T. Naruševičius (Norus) pastebėjo, kad tokia politinės konjunktūros kryptis gali būti naudinga Lietuvai ta prasme, kad gali pakreipti *Foreign Office*'o nusistatymą palankesne Lietuvai kryptimi bent jau Klaipėdos reikaluose⁹⁰. Šis pasikeitimas, turint galvoje, kad dar spalio pradžioje *Foreign Office*'o tonas buvo pakankamai griežtas, paskatino lietuvius peržiūrėti savo poziciją ir imtis ryžtingesnių politinių metodų. Spalio 3 d. Rabinovičius telegramoje iš Londono perspėjo E. Galvanauską, kad anglai spaudžią Lietuvą per paskolą geležinkeliams⁹¹. Spalio 10 d. įvykusiame *Foreign Office*'e T. Naruševičiaus ir Ovey'aus pokalbyje pastarasis kategoriškai atsisakė kalbėti apie paskolą tol, kol Klaipėdos klausimas nebus išspręstas: „nes anglai nenori būti neištikimi savo sąjungininkams“⁹². O spalio 11 d. T. Naruševičiaus pasikalbėjimas su Ovey'mi *Foreign Office*'e iš viso buvo labai nervingas. Ypač buvo kritikuojama paskutinė Lietuvos Vyriausybės

⁸⁷ P. G a y, *Weimaro kultūra. Autsaiderių Vokietija 1918–1933 m.*, Vilnius, 1994, p. 164.

⁸⁸ Jau rugsėjo 17 d. Vokietijos vyriausybė neoficialiai pareiškė Prancūzijos, Italijos, Anglijos ir JAV vyriausybėms apie pasirengimą nutraukti „pasyvaus pasipriešinimo“ politiką, jei savo ruožtu sulauks bent minimalaus palengvinimo iš didžiųjų valstybių. Žr. В. Д. К у л б а к и н, *Очерки новейшей истории Германии*, Москва, 1962, с. 186–187.

⁸⁹ Galima paminėti lordo G. N. Curzono rugpjūčio 11 d. notą Prancūzijos užsienio reikalų ministerijai, kalbančią apie Ruro okupacijos neperspektyvumą ir tos notos bei minėtos G. Stresemanno iniciatyvos pagrindu rugsėjo 20 d. pasiektą britų–prancūzų susitarimą; žr. М. В а у м г а r t, *Niemcy w polityce Brytyjskiej, 1923–1926, Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, t. 1: *Era Stresemann*, Poznań, 1990, s. 201.

⁹⁰ T. Naruševičiaus laiškas prezidentui A. Stulginskiui, 1923 10 24, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 394, p. 5–8.

⁹¹ Rabinovičiaus telegrama į Kauną, 1923 10 03, ten pat, b. 425 (Klaipėdos byla Tautų Sąjungoje, 1922–1923), l. 80.

⁹² T. Naruševičiaus pranešimas E. Galvanauskui, 1923 10 10, ten pat, b. 394, p. 35.

nota bei prie jos pridėtas memorandumas Ambasadorių konferencijai⁹³. T. Naruševičiui buvo priminta, kad prieš pripažįstant Lietuvą *de jure*, anglai reikalavo pareiškimo, kad lietuviai stengsis taikiu būdu spręsti ginčą su lenkais, o dabar lietuviai ir toliau akcentuoja karo būklę. Ilgo ir sunkaus pokalbio pabaigoje Ovey'us patarė būsimoje Tautų Sąjungos tarybos sesijoje surasti lietuviams tokią formulę, kuri įgalintų, protestuojant prieš tai, kad lenkai užėmė lietuviškas teritorijas ir konstatuojant faktinę padėtį, parodyti pasiryžimą tęsėti savo pasižadėjimus (Barselonos konvenciją) ir pradėti ramų darbą, nes „šiuo laiku negali būti jokios kalbos apie Vilniaus Lietuvai atidavimą ir to Tautų Lyga nepasieks“⁹⁴. Kitaip tariant, britai patarė, kaip neištraukiant į apyvertą Vilniaus problemos normalizuoti ekonominius santykius su Lenkija. Į tai Lietuvos atstovas Anglijoje pastebėjo, kad jokia Lietuvos valdžia negali raštu ar viešu pareiškimu pripažinti faktinę padėtį priimtina, gali ją tik **toleruoti**, nes tokia valdžia šiuo laiku tuojau nustotų Lietuvai egzistuoti. Todėl, T. Naruševičiaus žodžiais tariant, „nereikia versti mus **formaliai** stoti ant to kelio“⁹⁵. Kita vertus, lietuviai, tikėdamiesi finansinės paramos iš Anglijos ir Lietuvos tarptautinės izoliacijos pralaužimo, pažadėjo kiek įmanydami stengtis kuo mažiau akcentuoti savo karo būklę su Lenkija⁹⁵.

Tokią poziciją iš principo atliepia ir spalio 23 d. Kauno universiteto salėje darytas V. Sidzikausko pranešimas, susijęs su Lietuvos užsienio politika. Į intensyviaus A. Voldemaro ir Vinco Krėvės laidomas replikas, kad skirtingai nuo Vyriausybės, ginkluotoji Lietuvos dalis turi labai aiškiai savo veiksmų programą, V. Sidzikauskas atsakė, kad nereikia užmiršti, kad Lietuva yra maža tauta ir Tautų Sąjungos parama jai labai reikalinga⁹⁶. Be kita ko, tame pačiame susirinkime V. Sidzikauskas atsisakė komentuoti ir J. Piłsudskio kalbą, pasakytą rugpjūčio pabaigoje Vilniuje, kurioje šis pirmą kartą viešai prisipažino, kad L. Żeligowski veikė jo tiesioginiu įsakymu⁹⁷. Tas

⁹³ Šiuo atveju kalbėta apie Lietuvos Vyriausybės atsakymą į rugpjūčio 8 d. R. Poincaré ultimatumą Lietuvos Vyriausybei. To ultimatumo pagrindu buvo paimtas Ambasadorių konferencijos komisijos pirmininko G. Laroche'o liepos 25 d. platus raportas Ambasadorių konferencijai apie derybų dėl Klaipėdos statuto eigą ir jų išvadas. Raportas buvo labai nepalankus Lietuvai. Lietuvos pozicija buvo įvertinta kaip kelianti grėsmę *taikai ir Klaipėdos uosto klestėjimui, bei klestėjimui tų kraštų, kuriuos jis yra pašauktas aptarnauti*. Komisija konstatavo, kad prie raporto pridėti konvencijos ir protokolo projektai yra galutiniai, nes visiškai atitinka 1923 m. vasario 16 d. sąlygas, kurias Lietuvos Vyriausybė sutiko priimti be išlygų. Todėl Lietuvos Vyriausybė mėnesio bėgyje privalo pasirašyti šiuos du aktus be jokių pakeitimų ar išlygų, kitaip Santarvės valstybės bus priverstos kreiptis į Tautų Sąjungos Tarybą, remiantis Tautų Sąjungos Pakto 11§ 2 pos. Savo rugsėjo 21 d. atsakyme Ambasadorių konferencijai Lietuvos Vyriausybė nesutiko pasirašyti konvencijos be išlygų, į pirmą vietą vėl iškeldama savo karo būklę su Lenkija. Todėl ginčas buvo perduotas Tautų Sąjungai: *Question de Memel*, dok. Nr. 68, p. 222–226.

⁹⁴ T. Naruševičiaus pranešimas iš Londono, 1923 10 12, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 394, l. 48–53

⁹⁵ Ten pat, p. 51.

⁹⁶ A. S m e t o n a, Valdžia apie savo darbus Ženevoje, *Vairas*, 1923, Nr. 7.

⁹⁷ J. P i ł s u d s k i, *Pisma zbiorowe*, t. 6, Warszawa, 1937, s. 125.

faktas tampa gana iškalbingas tame kontekste, kad dar pačioje rugsėjo pabaigoje Ženevoje V. Sidzikauskas susitiko su Lenkijos delegacijos Tautų Sąjungoje pirmininku K. Skirmuntu, tarpininkaujant Estijos užsienio reikalų ministrui K. Pustai ir aptarė derybų, apimančių visą lietuvių–lenkų santykių kompleksą galimybę. Beje, tiek V. Sidzikauskas, tiek ir K. Skirmuntas sutiko, kad derybų pradžia bazė tiek Lietuvoje, tiek ir Lenkijoje yra pakankama. Nors pokalbis buvo privatus, ką abi pusės pabrėžė, t. y. jie abu neturėjo oficialių įgaliojimų, tačiau apie šį pokalbį abiejų šalių vyriausybės buvo gerai informuotos. Kita vertus, V. Sidzikauskas primygtinai paprašė, kad jokios žinios apie šį susitikimą nepatektų į laikraščius⁹⁸.

Apie permainas Lietuvos užsienio politikoje bylojo ir suintensyvėję Lietuvos santykiai su Baltijos valstybėmis. Tokio pobūdžio pokyčiai buvo tiesiogiai susiję su Didžiosios Britanijos pozicija Baltijos valstybių atžvilgiu. Dėl to Baltijos valstybėse lankėsi Anglijos parlamentarų grupė, kurios vienas vizito tikslų buvo ir ekonominės dirvos zondavimas Baltijos klauzulės pagrindu⁹⁹. Spalio mėn. E. Galvanauskas lankėsi su vizitu Rygoje ir Taline, kur siūlė surengti Kaune Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrų konferenciją. Šis vizitas sukėlė begalę gandų Lietuvos visuomenėje, mat buvo pranešta, kad Taline E. Galvanauskas susitiko su lenkų atstovu Wojciechowskiu¹⁰⁰. Kiek tie gandai atitiko tiesą, sunku pasakyti, tačiau turint omenyje K. Pustos vaidmenį Ženevos susitikime bei Z. Mejerovičiaus poziciją E. Galvanauskui lankantis Rygoje¹⁰¹, tai galėjo būti tiesa, juolab, kaip aiškėja iš Lenkijos šaltinių, lapkričio 6 d. Lietuvos Vyriausybė Anglijos užsienio reikalų ministerijai pareiškė sutinkanti tartis su Lenkija, tačiau savo iniciatyva to daryti negalinti¹⁰². Panašu, kad britai paskolos davimo Lietuvai pagrindu darė lietuviams spaudimą, stengdamiesi pacifikuoti Lietuvą su Klaipėda, bet be Vilniaus¹⁰³.

⁹⁸ H. Strazburgerio pranešimas Lenkijos užsienio reikalų ministerijai, Ženeva, 1923 09 21, *AAN*, kolekcija opr. I odp. dok., sygn. 10, s. 199–200.

⁹⁹ Beje, derybos dėl anglų parlamentarų apsilankymo Lietuvoje vyko jau nuo 1923 m. birželio mėn. Lietuviai buvo labai suinteresuoti, kad delegacijoje dalyvautų ir leiboristai, t. y. tuo metu opozicijoje buvusios partijos nariai, dėl jų palankesnio nusistatymo Vilniaus klausimu. Tačiau delegatai atvyko tik rudenį. Žr. T. Naruševičiaus (Noraus) pranešimas į Kauną, 1923 06 20, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 394, p. 70–72.

¹⁰⁰ A. V o l d e m a r a s, Katruo keliu, *Vairas*, 1923, Nr. 6.

¹⁰¹ A. Skrzypeko teigimu, spalio mėn. Latvijos užsienio reikalų ministras Z. Mejerovičius zondavo lenkų galimybę, įtraukiant Lietuvą į Baltijos sąjungą, pristoti prie Lietuvos–Lenkijos palaipsnio santykių sureguliuavimo. Todėl jis labai skubino naujos konferencijos Varšuvoje sušaukimą (be Lietuvos), po kurios turėjo sekti konferencija Kaune. Pastarosios programą jis aptarė su E. Galvanausku jo kelionės į Rygą metu. Tačiau lenkai neparodė reikiamo entuziazmo. Panašu, viena iš priežasčių buvo lenkų–rusų derybos V. Koppo projekto pagrindu (Žr. A. S k r z y p e k, *Związek Bałtycki. 1919–1925*, Warszawa, 1972, s. 228), o kita – dar tebevyko derybos dėl Klaipėdos krašto ir Lenkija tradiciškai, atrodo, siekė maksimalaus rezultato spausdama bei izoliuodama Lietuvą.

¹⁰² R. Ž e p k a i t ė, *Diplomatija...*, p. 176.

¹⁰³ Žr. T. Naruševičiaus (Noraus) ir Ovey'aus pokalbis *Foreign Office'e*, 1923 10 10, 12, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 394, p. 48–53.

Tokią anglų poziciją, be minėtų konjunktūrinių permainų geopolitinėje erdvėje, galėjo skatinti ir nerimą kelianti sovietų iniciatyva, susijusi su socialiniais neramumais Vokietijoje. Spalio pabaigoje prasideda sovietų užsienio reikalų komisariato kolegijos nario V. Koppo kelionė po Baltijos valstybes ir Lenkiją siūlant joms vadinauosius „neutralizacinius“ projektus¹⁰⁴. Puikiai suprasdami tokių projektų paskirtį ir iš to kylantį pavojų Vokietijai bei taikai Europoje, britai mėgino atitraukti lietuvius nuo tokios politinių jėgų išsidėstymo perspektyvos ir, atrodo, jiems sekėsi. Nors krikdėmai su E. Galvanausku priešakyje vis dar svyravo, bet aiškiai Vakarams palankesne kryptimi.

Matyt, vienu iš svarbių apsisprendimo motyvų tapo jau minėto Rusijos atstovo vizitas į Kauną. Kaip žinia, V. Koppo kelionė po Baltijos šalis ir Lenkiją daug kam kėlė galvos skausmą¹⁰⁵. Šio vizito potekstėje slypinti galimo karo grėsmė sulaukė didelio susidomėjimo tarp Lietuvos politikų. Istorikas J. Korbelis mini, kad Lietuvos politinėse sferose buvo labai domimasi rusų pasiūlymais ir jautėsi stiprus įsitikinimas apie Europoje gresiantį karą, tačiau Lietuvos Vyriausybės pozicija tokio karo atveju taip ir liko neaiški¹⁰⁶. Čia galėtume tik pridurti, kad gandus apie gresiantį karą ypač intensyviai skleidė Lietuvos atstovybė Maskvoje¹⁰⁷, tačiau iš visų tolesnių lietuvių vyriausybės žingsnių panašu, priešingai J. Korbelio teigimui, kad lietuviai labiau buvo linkę pasitikėti Londono skepticizmu dėl realaus karo pavojaus¹⁰⁸, nei rusų skleidžiama propaganda, juolab kad gerai įsiminė 1923 m. pavasario pamokas.

Kita vertus, entuziastingai tokią galimybę svarstė pažangiečių lyderiai. Ne veltui sovietų diplomato vizito išvakarėse „Vaire“ pasirodė dvi publikacijos: A. Smetonos straipsnis „Apie du ministro pašnekesius“ ir skandalingoji A. Voldemaro publikacija „Katro keliu“, už kurią jis buvo išstremtas į Varnius¹⁰⁹. Be abejo, esmė buvo ne pačioje publikacijoje, o politiniame kontekste, kada ši publikacija išvydo dienos šviesą. Iš principo nei pažangiečių taktikoje, nei publikacijų tone nebuvo nieko nauja, kas skirtų jas nuo ankstesniųjų. Juk nuo rugsėjo pabaigos ir visą spalį aiškiai pastebimas intensyvėjantis pažangiečių puolimas tiek E. Galvanausko užsienio politikos, tiek ir

¹⁰⁴ Vadinamosios „neutralizacijos“ potekstėje kalba sukosi apie Raudonosios armijos praleidimą per savo valstybių teritoriją į Vokietiją.

¹⁰⁵ A. S k r z y p e k, min. veik., p. 224–226.

¹⁰⁶ J. K o r b e l, *Poland between East and West: Soviet and Germany Diplomacy toward Poland, 1919–1933*, Princeton, 1963, p. 139.

¹⁰⁷ Žr. Lietuvos atstovybės Maskvoje pranešimą, kuriame siunčiamos grėsmingos žinutės iš sovietų laikraščių ir atstovybės sekretoriaus komentaras, kad „nežiūrint rusų taikos noro, jie yra pasiryžę viskam“, 1923 10 20, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 504 (lapai nenumeruoti); J. Baltrušaičio telegrama E. Galvanauskui, 1923 10 28 ir 1923 10 30, ten pat, b. 504, l. 36, 37.

¹⁰⁸ Žr. *Historia dyplomacji Polskiej*, t. 4, Warszawa, 1995, s. 236.

¹⁰⁹ A. S m e t o n a, Apie du ministerio pašnekesius, A. V o l d e m a r a s, *Katro keliu, Vairas*, 1923, Nr. 6.

paties kabineto atžvilgiu¹¹⁰. Sakykim, A. Voldemaro straipsnis „Kas toliau“, tiesiogiai kaltinantis E. Galvanausko kabinetą Vilniaus praradimu, bei netiesiogiai skatinantis perversmą: „Lietuva dabar stovi kryžkelėje. Ji turi rinktis arba su šita valdžia patekti lenkų globon, **arba gelbėdama nepriklausomybę pakeisti valdžią**...“¹¹¹, savo esme buvo žymiai radikalesnis nei spalio pabaigoje pasirodęs „Katruo keliu“¹¹². Todėl akivaizdu, kad dėl pastarosios publikacijos kilęs konfliktas buvo ženklas, kad krikdemai pagaliau pasiryžo padaryti galą visuomenės destrukciją skatinantiems pažangiečių veiksams. Labai galimas daiktas, kad krikdemai tokia savo pozicija tiesiog stengėsi nušauti du zuikius: viena vertus, pasinaudodami gandų apie užkulisinę E. Galvanausko veiklą Rygoje, prasiskverbimu į spaudą, apkaltino pažangiečius šmeižtu ir pasistengė eliminuoti savo politinius priešininkus, o tuo pačiu pademonstravo pasauliui Lietuvos pasiryžimą eiti pacifistine linkme.

Pažangiečiai pajutę, kad situacijos kontrolė visiškai slysta iš jų rankų, nusprendė eiti *va bank*. Protestuodamas prieš A. Voldemaro ištrėmimą į Varnių drausmės batalioną, 1923 m. lapkričio 4 d. A. Smetona atsisakė sumokėti „Vairo“ redakcijai 2000 litų baudą ir lapkričio 10 d. sėdo į kalėjimą. Be abejo, šis A. Smetonos žingsnis buvo akivaizdžiai provokacinis¹¹³. A. Smetona siekė sukelti platų visuomenės rezonansą, net iki ginkluoto pasipriešinimo. Žvalgybos duomenimis, A. Smetonos šalininkai buvo pasirengę jėga išlaisvinti iš kalėjimo savo lyderį, tačiau dėl sustiprintų sargybų kalėjimo užpuolimas buvo atidėtas. O lapkričio 14 d. A. Smetona išėjo į laisvę. Platesnio rezonanso visuomenėje nesukėlė ir J. Tumo-Vaižganto akcija¹¹⁴. Tai rodė, kad tinkamos dirvos kariniam perversmui Lietuvoje dar nėra. Pažangiečiams buvo nenaudingas ir tas faktas, kad spalio pabaigoje – lapkričio pradžioje socialinė įtampa Vokietijoje atslūgo: Hamburgo sukilimas, Kominterno planuose turėjęs suvaidinti „Auroros šūvio“ vaidmenį, nurimo, neįvyko generalinis Saksonijos streikas ir Kominterno vadovybei teko atsisakyti tolesnių veikslių, galinčių sukelti revoliuciją Vokietijoje. Tad A. Smetona ir A. Voldemaras su savo šalininkais „buvo išmušti iš balno“: karo šmėkla, beveik visus metus klaidžiojusi po Rytų Europą, traukėsi iš geopolitinio Europos žemėlapiu, užleisdama vietą taikioms iniciatyvoms.

¹¹⁰ A. V o l d e m a r a s, Nepriklausomybės naikinimas, *Vairas*, 1923, Nr. 1; A. V o l d e m a r a s, Metas nubusti, ten pat, Nr. 2; A. S m e t o n a, Vidaus politikoje pasidairius, ten pat, Nr. 3; A. V o l d e m a r a s, Kabineto krizė, ten pat, Nr. 5.

¹¹¹ A. V o l d e m a r a s, Kas toliau, ten pat, Nr. 4.

¹¹² A. Eidintas savo monografijoje (*A. Smetona*, Vilnius, 1990, p. 88) nurodo, kad A. Voldemaras buvo nubaustas už straipsnį „Kas toliau“, tačiau kaip aiškėja iš A. Voldemaro skundo seimo skundų komisijai (1923 12 09, *MAB RS*, f. 172–466, p. 7): „Kauno komendantas pats nurodo sutarime iš 3.12.1923, vienintelę mano ištrėmimo priežastį, mano straipsnį „Katruo keliu“, įdėtą „Vairo“ Nr. 6“.

¹¹³ A. Smetona galėjo sumokėti baudą, bet pasirinko kalėjimą: A. E i d i n t a s, *A. Smetona*, p. 89.

¹¹⁴ Ten pat, p. 98.

Taigi šiuo atveju krikdemai gana adekvačiai reagavo į politinius pokyčius. Įdomus sutapimas, kad tuo pačiu metu, kai A. Smetona sėdo į kalėjimą, lapkričio 11 d. Kaune prasidėjo Lietuvos atstovų konferencija, iš principo pritarusi Lietuvos užsienio politikos posūkiui Vakarų, tiksliau, Anglijos kryptimi. Kaip galima spręsti iš, tiesa, kiek vėlesnio J. Baltrušaičio pareiškimo E. Galvanauskui, už Lietuvos užsienio politikos posūkį Londono kryptimi pasisakė beveik visas Lietuvos diplomatinis korpusas kartu su pačiu J. Baltrušaičiu: „Atstovų konferencijoje Kaune aš karštai palaukia mintį, kad tiek Lietuvai, tiek estams ir latviams reikia kuo greičiausiai parinkti sau tikrą istorinę bazę, kuria galėtų būt tik Britanija...“¹¹⁵. Tarsi avansu gauta satisfakcija konferencijoje buvo T. Naruševičiaus pranešimas apie sėkmingai einančias derybas su anglais dėl paskolos geležinkelių tiesimui¹¹⁶.

Pažangiečiai tai traktavo kaip dar vieną patvirtinimą, kad Lietuvos Vyriausybės linija aiškiai linksta į susitaikymą su Lenkija. Pasak A. Smetonos, anglai tik tokiu atveju skolintų, jei „mūsų ketinamieji geležinkeliai atitiktų jų politinei programai Rytuose... O tokie programai greičiausiai reiktų geležinkelio Klaipėda–Vilnius...“. Dar svaresnis kaltinimas Lietuvos Vyriausybės neaiškiai linijai atsispindėjo A. Smetonos straipsnyje „Be rytojaus“, kuriame jis cituoja E. Galvanausko žodžius, pasakytus „Echo“ korespondentui, jog „gudų politika dabar pasirodo abstrakti ir bevaisė...“¹¹⁷. Kadangi, A. Smetonos nuomone, Lietuvos viltis atgauti Vilnių gali būti siejama tik su tautinių mažumų pagalba, tai toks E. Galvanausko pasisakymas netiesiogiai liudija apie Vilniaus išsižadėjimą.

Negalėtume tiksliai pasakyti, kaip stipriai krikdemai galėjo angažuotis tokiam politiniam sprendimui ir kiek tiesos buvo šiuose A. Smetonos žodžiuose, nors tam tikrų tokios tendencijos bruožų galime įžvelgti nuo 1923 m. pavasario. Dėl santykių su Lenkija normalizavimo galėtume pastebėti, kad E. Galvanauskas žaidė gana subtilų diplomatinį žaidimą, kuris pirmiausia buvo nukreiptas Klaipėdos atgavimo linkme. Europai demonstruodami savo taikias intencijas, lietuvių diplomatai ruošėsi mūšiui dėl Klaipėdos Tautų Sąjungos taryboje pagal jai nepalankų Tautų Sąjungos pakto 11 paragrafą. Mat Ambasadorių konferenciją piktino ta aplinkybė, kad Lietuva *de facto* valdydama Klaipėdą, nesutiko priimti jos siūlomų legalizacinių sąlygų, tuo pačiu palikdama rusenanti karo židinį¹¹⁸. Tad vienas iš Lietuvos diplomatijos uždavinių buvo įrodyti, kad Lietuva nėra naujo karo kurstytoja.

¹¹⁵ J. Baltrušaičio pranešimas ministrui pirmininkui, 1924 03 24, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 489, l. 116.

¹¹⁶ Lietuvos atstovų užsienyje konferencijos protokolai, 1923 11, ten pat, b. 387.

¹¹⁷ A. S m e t o n a, Be rytojaus, *Vairas*, 1924, Nr. 6.

¹¹⁸ Ambasadorių konferencija rugsėjo 28 d. remdamasi Tautų Sąjungos pakto 11§ pateikė skundą Tautų Sąjungos tarybai ir tokiu būdu Klaipėdos klausimas atsidūrė Ženevoje. Nežiūrint to, kad krikdemus su E. Galvanausku visiškai patenkino ginčo perkėlimas į Tautų Sąjungą, tačiau faktas, kad Lietuvos veiksmai bus svarstomi pagal T. S. 11 str., t. y. traktuojant Lietuvą kaip karo kurstytoją (žr. *Tautų Sąjungos paktas*,

Tačiau gruodžio 5 d. įvykusiame užsienio reikalų komisijos posėdyje išsiskyrė liaudininkų ir krikdemų nuostatos dėl vyriausybės linijos artėjančioje Tautų Sąjungos tarybos sesijoje. Liaudininkai buvo už principinę Lietuvos poziciją, kad ji „nepritars Konferencijos siūlomoms nuostatomis ar tokiam aktui, kuriuo bus mėginama priversti Lietuvą už perdavimą jai suverenių teisių Klaipėdos krašte išsižadėti tos politikos, kurią ji laiko reikalingu taikyti Lenkijai“¹¹⁹. Tuo tarpu krikdemai, įsiklausydami į perspėjimus iš Londono¹²⁰, pasisakė už kompromisą¹²¹.

Tai, kad tokia politinės linijos kryptis nėra atsitiktinė, liudija E. Galvanausko 1924 m. sausio 3 d. pranešimas Lietuvos pasiuntiniui Rusijoje J. Baltrušaičiui, kuris rodo aiškiai pasikeitusią Lietuvos poziciją Rusijos atžvilgiu. E. Galvanauskas pareiškė apie V. Koppo projekto neperspektyvumą Lietuvai ir apie tai, kad Lietuva nenusiteikusi duoti tranzitą Rusijai ir „tik žiūrėti kaip SSSR išismaginusi vestų savo avantiūristinę politiką“, nes „mums, kaipo mažai valstybei taikos palaikymas tai vienas svarbiausių uždavinių. Panašaus protokolo pasirašymu mes neprisidėtume prie taikos palaikymo, bet tik prie SSSR padrąsinimo vesti avantiūrų politiką ir prie Lietuvos į karą įtraukimo“, be to, kaip pabrėžė E. Galvanauskas, sutarties su Rusija klausimu galima kalbėtis tik kartu su latviais ir estais¹²².

Kaip aiškėja iš E. Galvanausko instrukcijos Lietuvos pasiuntinybėms užsienyje, tokią vyriausybės poziciją nulėmė iš Londono siunčiami signalai, mat trijų Baltijos valstybių bloku buvo suinteresuota būtent Didžiosios Britanijos vyriausybė:

„Iš Londono man pranešama, kad Anglijos dabartinė vyriausybė linkusi palaikyti susitvėrimo Baltijos valstybių sąjungos, susidedančios iš Estijos, Latvijos ir Lietuvos (be Lenkijos)... šis apsiareiškimas anglų politikoje mums yra labai svarbus ir mes turime dėti visų pastangų, kad šiai anglų politikos kryptčiai, kuri atitinka mūsų bendriems politikos principams, padėjus įsitvirtinti...“¹²³.

Tuo tarpu Rusija atvirai reiškė nepasitenkinimą tokia Lietuvos politine linija. Sausio 11 d. iš Maskvos atskriejo J. Baltrušaičio telegrama, kurioje jis perspėja Lietuvą, kad „eiti rusų klausime drauge su kaimynais būtų pragaištinga“¹²⁴. Sausio 15 d. pranešime Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Baltrušaitis dar kartą pakartojo, kad

Versalis, 1919 06 28; S. S i e r p o w s k i, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 1: 1917–1926, Poznań, 1989, s. 100–101), kėlė nerimą. Kaip Lietuvos Vyriausybė pabrėžė lapkričio 24 d. memorandumu Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui, Klaipėdos klausimo būklė visiškai nėra tokia, kad reikėtų griebtis T. S. 11 straipsnio. Žr. *Question de Memel*, t. 2, 1924, dok. Nr. 3, p. 23.

¹¹⁹ Ten pat, t. 1, dok. Nr. 74, p. 251.

¹²⁰ T. Naruševičiaus telegrama iš Londono, 1923 12 05, kurioje jis pataria naudoti taikingą taktiką, neminint karo padėties su Lenkija ir nesiginčyti dėl 11 §: *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 422, l. 9.

¹²¹ Užsienio reikalų komisijos posėdžio protokolas, 1923 12 05, ten pat., l. 8.

¹²² E. Galvanausko laiškas J. Baltrušaičiui, 1924 01 03, ten pat, b. 498, l. 72–74.

¹²³ E. Galvanausko pranešimas Lietuvos atstovybėms, 1924 01 03, ten pat, b. 504, l. 66.

¹²⁴ J. Baltrušaitis – E. Galvanauskui, 1924 01 11, ten pat, l. 60.

„koordinavimo sąlyga su latviais ir estais <...> sudaro, Koppo įsitikinimu, neperžengiama slenkstį <...> siūloma tartis paraleliai...“¹²⁵, o kovo 3 d. Lietuvos atstovas Maskvoje perspėjo, kad „rusai griežtai prieš Pabaltės trijų sąjungą, kolei į ją įeina estai ir latviai taip kaip jie yra kol kas politiniai nusistatę... Prieš tokią ir su tokia sąjungą rusai kovos“¹²⁶. Tačiau lietuviai, neatsižvelgdami į rusų pageidavimus, ir toliau veikė proangliška linkme.

Lietuvių entuziazmas paaškinamas. Geopolitinė konjunktūra 1924 m. pradžioje atvėrė Lietuvai gana neblogas perspektyvas tarptautinėje arenoje. Sausio 22 d. į valdžią Anglijoje atėjusi kairioji R. MacDonaldo vyriausybė, bei sausio 27 d. Latvijoje susiformavęs proletuviškai nusiteikęs A. Samuelso kabinetas tik paskatino Lietuvos angažavimąsi Vakarų kryptimi. Tam tikras viltis lietuviams kėlė ir palaipsnis Lenkijos tarptautinės padėties blogėjimas: dviprasmiška Lenkijos užsienio reikalų ministro A. Seydos diplomatija sulaukė daug kritikos Londone. Mat Lenkijos užsienio reikalų ministro diplomatija, „žaidžiant“ su sovietais 1923 m. rudenį, nesukėlė britų pasitikėjimo. A. Seyda tikėjosi, kad jei Europos sostinėse žinos apie lenkų-rusų derybų rezultatus, tai atsikratys bent dalies atsakomybės už tų susitarimų turinį. Tačiau Londono ir Paryžiaus pritarimo Lenkija galėjo tikėtis tik tuo atveju, jei būtų sekusi Londono instrukcijomis, kaip nesukeliant atviro konflikto, padaryti sovietų tranzitą į Vokietiją neįmanomą. Tačiau lenkus, esančius sunkioje ekonominėje krizėje, labai viliojo sovietų siūloma finansinė parama bei potekstėje slypinčios politinės nuolaidos ir... jie nesugebėjo išlaikyti subtilaus balansavimo. Anot lenkų istoriografijos teiginio, Lenkijos užsienio reikalų ministerija tikėjosi, kad „sovietams išduoto vekselio niekada nereikės apmokėti“¹²⁷, tačiau lenkų bandymas sėdėti ant dviejų kėdžių iš karto sukėlė nepasitenkinimą ne tik Londone ir Paryžiuje, bet nuteikė prieš save ir Rygą bei Taliną¹²⁸. Leiboristų atėjimas į valdžią Lenkijos padėtį dar labiau pablogino¹²⁹. Lietuvai tai suponavo galimybę, turint Londono palaikymą, užsitikrinti kitų Baltijos šalių (bent jau Latvijos tai tikrai) politinę paramą, perimti iniciatyvą Baltijos bloko kūrime ir nustumti santykių su Lenkija normalizavimą į antrą planą.

¹²⁵ J. Baltrušaitis – E. Galvanauskui, 1924 01 14, ten pat, b. 498, l. 57.

¹²⁶ J. Baltrušaitis – E. Galvanauskui, 1924 03 03, ten pat, b. 504, l. 24–25.

¹²⁷ Žr. *Historia Diplomacji Polskiej*, t. 4, s. 247.

¹²⁸ Tai akivaizdžiai pasimatė Baltijos šalių konferencijoje Varšuvoje 1924 02 16–17, kurioje nepavyko priimti jokių politinių sprendimų: A. S k r z y p e k, min. veik., p. 235.

¹²⁹ Leiboristai buvo Versalio sistemos revizijos šalininkai. Jų noras sugrąžinti Prancūziją į jos natūralias sienas bei suteikti Vokietijai jai prideramą vietą tarptautinėje bendrijoje darė juos Lenkijos politikos oponentais. Be to, jie buvo nesuinteresuoti Lenkijos dominavimu Baltijos regione, nes buvo susitaikymo su Rusija šalininkai; M. B a u m g a r t, min. veik., p. 205–206.

Klaipėdos konvencija: pergalė ar pralaimėjimas

Vasario 5 d. neutralios komisijos Klaipėdos klausimu sudarymas buvo vienas iš palankios Lietuvai geopolitinės konjunkūros požymių. Tačiau ne visai aišku, kaip adekvačiai Lietuvos politiniai sluoksniai suprato tokio politinio kurso pasekmes. Toks klausimas iškyla atsižvelgiant į vasario 12 d. politinių partijų interpeliaciją Ministrų kabinetui dėl užsienio politikos¹³⁰. Įdomu, kad praėjus beveik metams E. Galvanauskas turėjo aiškintis dėl vasario 16 d. sąlygų priėmimo ir dėl kompromiso su Didžiosiomis valstybėmis būtinumo, nes santykių su keturiomis didžiosiomis valstybėmis nutraukimas atneštų Lietuvai sunkiai prognozuojamas pasekmes. E. Galvanauskas stengėsi įrodyti, kad derėtis verta bent jau taktikos tikslais ir kad N. Daviso komisija, „nežiūrint Ambasadorių Tarybos nusistatymo nelaiko Vilniaus klausimo išrištu“. Kyla klausimas, kaip realiai tokiu argumentu tikėjo pats E. Galvanauskas ir seimo Užsienio reikalų komisija, paties premjero teigimu, gerai informuota apie dalykų esmę¹³¹. Šiaip ar taip, po tris posėdžius užėmusių diskusijų ir išsakytų priekaištų dėl per didelio nuolaidžiavimo Vakarams ir kad „iki šiol politika buvo taip vedama, kad pirmiausiai visas slaptasias žinias sužino Berlyne, Paryžiuje, Maskvoje ar Varšuvoje, o tik paskui Lietuvos parlamente...“, vasario 15 d. posėdyje seimas priėmė E. Galvanausko pasiaiškinimą¹³², tiesa, ne be išlygų. Buvo priimta savotiška keturių frakcijų sudaryta pereinamoji formulė, savotiški užsienio politikos orientyrai, perspėjantys, kad:

„1. Užmezgimas ekonominių ir kitokių santykių su Lenkija galimas tik atitaisius sulaužytą Suvalkų sutartį.

2. Kad Klaipėdos uostas privalo būti išimtinai Lietuvos Respublikos galioje ir kad jinai privalo jį valdyti bei tvarkyti per savo Vyriausybę.

3. Kad Lietuvos Vyriausybė gali taikyti Barselonos konvenciją dėl tranzito tik tranzitui iš tų valstybių ir su tom valstybėm, su kuriom yra normalūs santykiai“.

Tuo pačiu metu savo darbą Kaune ir Varšuvoje baigusi Tautų Sąjungos komisija grįžo į Ženevą ir vasario 18 d. pradėjo derybas su Lietuvos delegacija, o vasario 27 d. prie jos prisijungė ir E. Galvanauskas. Lietuvos delegacijos ir komisijos intensyvus darbas davė teigiamų rezultatų, nes jau kovo 6 d. buvo susitarta visais ginčijamais klausimais. Formaliai žiūrint, Klaipėdos konvencijos projektas daugmaž atitiko seimo rezoliucijoje išdėstytus reikalavimus. Lyginant kovo 6 d. pasiektas kompromiso išvadas su koncesijomis, kurias Lietuvos valstybė buvo sutikusi padaryti santarvininkų nusistatymui rudenį, galima pastebėti, kad Lietuvai pavyko eliminuoti Lenkijos ir

¹³⁰ SS 2, 1924 02 12, 64 posėdis.

¹³¹ Ten pat, 1924 02 15, 65 posėdis.

¹³² Ten pat, 1924 02 14, 65, 66 posėdis. E. Galvanausko skaitytą rezoliuciją seimas priėmė 35 prieš 5.

jos ekonominių organizacijų įtaką uosto administracijoje. Be to, komisijos projektu Lietuva bent jau formaliai nebuvo verčiama atkurti visų rūšių susisiekimą tarp Klaipėdos ir Lenkijos: išimtį projektas numatė tik miško plukdymui¹³³.

Tačiau pagrindinis viešosios Lietuvos diplomatinės laimėjimas buvo tas, kad Lietuva išvengė kompensacijos formulės (Klaipėda mainais už Vilnių)¹³⁴, dėl kurios atmetimo Lietuvos diplomacija intensyviai kovojo nuo pat 1923 m. pavasario. Kovo 21 d. darydamas pranešimą Kaune apie derybų rezultatus, E. Galvanauskas labiausiai pabrėžė porą dalykų: vasario 16 d. decizijos Lietuvai nepalankių punktų neutralizavimą ir Londono (skirtingai nuo Paryžiaus) palankią Lietuvai poziciją. E. Galvanausko nuomone, nors daugelis Konvencijos punktų nepatenkina Lietuvos aspiracijų, **pa-saulinės taikos stabilizacijos vardan** Lietuvos Vyriausybė sutinka ją priimti¹³⁵.

Nežiūrint to, kad oficialioji valdžios politika šventė pergalę prieš Lenkiją¹³⁶, galima numanyti, kad ši pergalė taip pat turėjo savo kainą. Ši spėjimą patvirtina ne tik tolesnė oficiali E. Galvanausko pozicija, Ambasadorių konferencijos pirmininko R. Poincaré birželio 2 d. nota¹³⁷, bet ir kai kurios užuominos lenkų politinėse sferose. Atrodo, kad neoficialiai Lietuvos Vyriausybė įsipareigojo išlaikyti kuo nuosaikesnę poziciją Lenkijos atžvilgiu, viešai neeskaluojant Vilniaus klausimo ir nesistengiant destabilizuoti Rytų Europoje susiklosčiusios *status quo* padėties. Kaip išplaukia iš 1924 m. birželio 4 d. Lenkijos pasiuntinybės Berlyne referato, „Galvanausko kabinetas yra pasiryžęs kiek įmanoma priešintis bet kokiems Maskvos mėginimams aštrinti lietuvių-lenkų konfliktą. **Eilė faktų rodo, kad Galvanausko politika linksta į esamų realiųjų pripažinimo kelią** ir stengiasi išsivaduoti iš tradicinio avantiūrizmo politikos, skatinamos Maskvos ir Berlyno planų, kuri privedė Lietuvą prie izoliacijos tarptautinėje arenoje“¹³⁸.

Nežiūrint daugybės perspėjimo ženklų iš Rusijos ir Vokietijos, panašu, kad lietuviai ketino užkirsti kelią įvairioms provokacijoms tiek iš vienos, tiek ir iš kitos

¹³³ R. V a l s o n o k a s, min. veik., p. 159–160.

¹³⁴ Kaip pasakė komisijos pirmininkas N. Davisas: „mums teko konstatuoti lietuvių giliausias įsitikinimas, kad be jokio tam pateisinimo buvo stengtasi versti juos atsisakyti nuo jų pretenzijų į ginčijamąjį Vilniaus kraštą, kaipo sąlyga visiškam jų suverenumui Klaipėdoje pripažinti“, ten pat, p. 160.

¹³⁵ SS 2, 1924 03 21, posėdis 79.

¹³⁶ Lenkijos delegacija su K. Skirmuntu priešakyje pareiškė nepasitenkinimą tokia konvencijos forma kaip neatitinkančia Lenkijos interesų ir sutiko tik perduoti šią konvenciją savo valdžiai. Žr. E. Galvanausko deklaracija seime, SS 2, 1924 03 21, 79 posėdis.

¹³⁷ Po konvencijos pasirašymo, 1924 m. birželio 2 d., Ambasadorių konferencijos pirmininkas R. Poincaré kreipėsi į Lietuvos ir Lenkijos valdžias su įsitikinimu, kad ši konvencija prisidės prie taikos užtikrinimo Rytų Europoje ir ypač prie normalių konsuliarinių, o laikui bėgant ir prie diplomatinių santykių užmezgimo: *Documents diplomatiques. Relationo polono-lithuaniennes. Conferences de Copenhague et de Lugano*, Warszawa, 1929, dok. 8, s. 21–22.

¹³⁸ Raport polityczny do MSZ, 1924 06 04, AAN, syg. 157, s. 55–60.

pusės. Nepalankų nusiteikimą Rusijos atžvilgiu ir Rusijos pasipiktinimą Lietuvos vedama politika liudija gausi ministro pirmininko diplomatinė korespondencija su Lietuvos atstovybe Maskvoje. Vasario pabaigoje Lietuvą pasiekė desperatiškas J. Baltrušaičio pranešimas, kuriame E. Galvanauskas primygtinai buvo kviečiamas atvykti į Maskvą. Lietuvos atstovo Maskvoje nuomone, vizitas į Maskvą šiuo atveju netgi svarbesnis už vizitą į Ženevą. „Šios Rusijos valandoje, šioje Europos situacijoje tvirtai matant, vien Jūsų atvažiavimas prives derybas prie rimtesnių laimėjimų, duos, matyt, vienintelę galimą garantiją gan vargingai ateičiai; **todėl meskit viską ir vardan Dievo važiuokit, kitaip situacijos kainą pražudysite...**“¹³⁹.

Galima numanyti, kad J. Baltrušaitį kiek gąsdino rusų–anglų beprasidedančios derybos Londone. Pamatinės derybos buvo planuojamos kovo pabaigoje¹⁴⁰. Dėl to tarptautinėje arenoje pasirodė gandų, kad vienas šios konferencijos tikslų buvo anglų noras tarpininkauti tarp SSSR ir limitrofų bendro politinio ir ekonominio susitarimo. Galima pastebėti, kad tiek anglų, tiek rusų politinės sferos neigė tokią galimybę, tačiau tam tikras nerimas, kad Baltijos valstybės gali tapti derybų objektu, Lietuvoje išliko¹⁴¹. Prie to prisidėjo ir rusų grasinimai, kad laiku nesusitarus, jie tiesiog „peržengs per limitrofų galvas“¹⁴².

Tačiau tokios politinės įtampos kontekste kaip atsakymas į visus rusų grasinimus labai iškalingai atrodo vasario 27 d. E. Galvanausko vizitas ne į Maskvą, bet į Ženevą. Kovo 7 d. G. Čičerino nota Didžiosios Britanijos vyriausybei, iš principo atspindinti 1923 m. pavasariinių Rusijos notų dvasią, Lietuvos spaudoje buvo pakomentuota kaip labiausiai parodanti Rusijos susirūpinimą Vokietijos interesais¹⁴³. Tai savo ruožtu sukėlė dar didesnę Rusijos pasipiktinimą. G. Čičerinas pareiškė J. Baltrušaičiui, „kad tai esąs SSSR tikro žygio vien Lietuvos naudai kompromitavimas“, be to, jei ne Rusija, tai „Klaipėdos byla būtų kitaip pasibaigusi ir todėl neteisinga Tautų Sąjungą vien girti, o SSSR vien peikti“. Tokia Lietuvos pozicija, anot G. Čičerino, tik parodo, kad „Lietuva keičia savo politinę liniją prieš SSSR“ ir tai yra „anglų tendencija įsivyravusi Baltikoje“¹⁴⁴. Labai nepalankiai rusai žiūrėjo

¹³⁹ J. Baltrušaitis – E. Galvanauskui, 1924, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 498, l. 112.

¹⁴⁰ Derybos Anglijoje prasidėjo 1924 m. balandžio 14 d. Pagrindinis rusų rūpestis tose derybose buvo paskolos iš Anglijos gavimas SSSR pramonės ūkio atstatymui ir plėtrai. Susitarimas buvo pasirašytas 1924 m. rugpjūčio 8 d.; žr. *Документы внешней политики СССР*, т. 7, 1963, с. 429–432.

¹⁴¹ J. Baltrušaičio pranešimas URM-ui, 1924 02 17, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 505 (anglų–rusų derybos, 1924 m.), l. 14.

¹⁴² J. Baltrušaitis – E. Galvanauskui. 1924 02 25, ten pat, b. 489 (Rusijos atstovo politiniai pranešimai iš Rusijos, 1924 m.), l. 3.

¹⁴³ Dėl rusų notos Lietuvos vyriausybei, *Lietuva*, 1924 03 17; A. J a n u l a i t i s, Rusijos ir Lietuvos santykiai dabartiniu laiku, ten pat, 1924 03 22.

¹⁴⁴ J. Baltrušaitis – E. Galvanauskui, 1924 03 25, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 11.

ir į Kauno konferencijos idėją, „kuri gali įpinti Lietuvą į Lenkijos orbitą ir sudaryti rusams aklo barjero cementavimo rimtą pavojų“¹⁴⁵.

Apie nepasitenkinimą Lietuvos politika kalbėta ir pavasarį įvykusiame vokiečių ambasadoriaus Maskvoje Ulricho von Brockdorff-Rantzano ir V. Koppo pokalbyje. V. Koppas pareiškė, kad Lietuvos politika yra neaiški ir nesuprantama. Nesą galimybės spręsti, kokiais būdais Lietuva mananti realizuoti savo ambicijas prieš Lenkiją. Tačiau Rusija, jos atstovo žodžiais tariant, nemananti sau laužyti galvos dėl Lietuvos. Rusija lauksianti, kol Lietuva pati supras, kad sveikai suprasti jos interesai diktuoja jai turėti glaudžius ir aiškius santykius su Rusija. Referuodamas šį pokalbį Lietuvos atstovui, vokiečių ambasadorius pridūrė, jog Lietuvos politikos neaiškumas jau kurį laiką jaučiamas Maskvoje kaip „nepatogus, kliudantis“¹⁴⁶. Taigi panašu, kad tokia Lietuvos politika kėlė susirūpinimą ne tik Maskvai, bet ir Berlynui. Kaip aiškėja iš V. Sidzikausko pranešimo į Kauną, gegužės mėn. Berlyne pradėjo sklandyti gandai, kad lietuviai žada jėga imti Vilnių ir kad vokiečiai juos palaikys militaristiškai¹⁴⁷. Tačiau ryžtinga Lietuvos pozicija tokių gandų atžvilgiu rodė, kad lietuviai nesirengia toleruoti jokių padėtų galinčių destabilizuoti faktorių. Apie tai byloja ir birželio pirmomis dienomis įteikta Lietuvos Vyriausybės nota vokiečių ambasadoriui Lietuvoje, kurioje buvo protestuojama prieš tokius vokiečių spaudoje skleidžiamus gandus.

Lenkai stebėtojai viena iš pagrindinių tokios Lietuvos užsienio politikos kaitos priežasčių įvardija rusų–vokiečių santykių atšalimą, lėmusį Rapallo ašies susilpnėjimą, ir pastebimą vokiečių politikos persiorientavimą iš rytų į vakarus¹⁴⁸. Tuo tarpu apie galimą Lietuvos–Lenkijos santykių atšilimą liudijo ne tik sušvelnėjęs Lenkijos laikraščių tonas, bet ir garsaus lenkų žurnalisto A. Nowaczyńskiego vizitas į Kauną tuoj po Klaipėdos konvencijos pasirašymo, bei po to sekę palankūs Lietuvai straipsniai Varšuvos spaudoje¹⁴⁹.

Kita vertus, reikia pažymėti, kad tokia politinė konsteliacija bei Klaipėdos statuto priėmimas Lietuvoje sukėlė toli gražu nevienareikšmius jausmus. Kaip ir galima buvo tikėtis, labiausiai pasipiktinimą reiškė pažangiečiai, jau minėtą politinių partijų vasario 12 d. interpeliaciją pavadinę eiliniu krikdemų politiniu farsu, kuria krikdemai bando nusimesti atsakomybę už E. Galvanausko vedamą užsienio politiką¹⁵⁰.

¹⁴⁵ J. Baltrušaitis – E. Galvanauskui, 1924 04 5, ten pat, b. 504, l. 9.

¹⁴⁶ Lietuvos URM-ui. Rekapituliacija, 1924, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 498 (pranešimai iš Rusijos, 1924 m.), l. 116.

¹⁴⁷ V. Sidzikausko raportas iš Berlyno, 1924 05 31, ten pat, b. 488 (politiniai pranešimai iš Vokietijos, 1924 m.), l. 71.

¹⁴⁸ Raport polityczny do MSZ, 1924 06 04, *AAN*, syg. 157, s. 55–60.

¹⁴⁹ R. V a l s o n o k a s, min. veik., p. 180.

¹⁵⁰ Žr. A. S m e t o n a, Po interpeliacijos, *Vairas*, 1924, Nr. 8; I z. D i d ž i u l i s, Ar tik ne komedija, ten pat; T o l v y d a s, Tragedijoje komedija, ten pat.

„Tautos vaire“ pasirodžiusiuose straipsniuose A. Smetona priekaištavo krikdemams, kad jie atsitraukė nuo Lietuvos valstybingumo idėjos¹⁵¹ ir kad Lietuvos Vyriausybės politika, vykdoma viduje (Vilniaus temos įnirtingas eskalavimas) visai neatitinka jos vykdomos politikos tarptautinėje arenoje, kur aiškiai einama į kompromisus¹⁵². Vargu ar būtent šie pavieniai pažangiečių priekaištai galėjo turėti lemiamos reikšmės tokiai Lietuvos užsienio politikos linijai. Tačiau visuomenėje bręstantis nepasitenkinimas, adekvačios politinėms realijoms informacijos stoka, pačių krikdemų politinis svyravimas susilpnino vyriausybines pozicijas.

Spėjame, kad E. Galvanausko vyriausybės situaciją iš principo komplikavo gegužės 19–22 d. Baltijos šalių: Lietuvos–Latvijos–Estijos konferencija Kaune. E. Galvanauskui nepavyko išlaikyti subtilaus balansavimo. Lemtingos įtakos tam galėjo turėti kelios priežastys.

Kaip jau buvo minėta, geopolitinės situacijos pokyčiai (beje, gegužės mėn. į valdžią Prancūzijoje atėjus kairiajam E. Herrioto kabinetui, pasisakančiam už santykių su Vokietija normalizavimą, pacifistines Londono tendencijas tik dar labiau sustiprino) bei Anglijos palaikymas paskatino provakarietiškos tendencijos Lietuvoje įsigalėjimą. Varšuvos konferencijos nesėkmė bei Baltijos Antantės be Lenkijos projekto galimybė leido perimti Lietuvai politinę iniciatyvą į savo rankas. Tačiau nepaisant visų palankumo Lietuvai ženklų, siunčiamų iš Londono, ir netgi viltį žadinančių užuojautos žodžių Vilniaus atžvilgiu, esminė britų politikoje išliko ne revizionistinė, **bet pacifistinė tendencija** ir būtent todėl britai taip stengėsi, kad Lietuvos politikos smailalyje atsirastų ne Vilnius, o Klaipėda.

Tačiau panašu, kad lietuviai neadekvačiai priėmė iš Londono siunčiamus signalus, o gal tiesiog naudodamiesi palankia proga nusprendė paspausti savo kaimynus, pareikalaudami iš jų pritarimo Vilniaus klausimu ir... subtili politinė kombinacija sprogo¹⁵³.

Sunku pasakyti, kas už tai atsakingas: E. Galvanauskas¹⁵⁴, krikdemų viešosios nuomonės baimė ar tiesiog reikiamos politinės koreliacijos tarp seimo ir vyriausybės (savo ruožtu ir tarp seimo bei viešosios nuomonės) nebuvimas. Geriausiai paskutiniąją prielaidą patvirtintų gegužės 30 d. seimo posėdis, kuriame E. Galvanauskui prie-

¹⁵¹ A. S m e t o n a, Idėja ir žmonės, *Tautos vairs*, 1924, Nr. 4.

¹⁵² A. S m e t o n a, Daugiau savo vertybės jausmo, ten pat, Nr. 11.

¹⁵³ Reikia pastebėti, kad tokią nuomonę, remdamasis lenkų bei latvių šaltiniais, pristato lenkų istorikas A. Skrzypekas savo monografijoje „Związek Bałtycki“ (p. 239). Galima tik pridurti, kad Lietuvos šaltiniuose neaptikau nieko tokio, kas šią nuomonę patvirtintų ar paneigtų. Tačiau labai galimas dalykas, atsižvelgiant į ankstesnių analogiškų Baltijos šalių konferencijų patirtį, kad konferencijos iširimo priežastis galėjo būti ir estų spaudimas Lietuvai, greičiausiai dėl Lenkijos reikalų.

¹⁵⁴ A. E. Senno nuomone, E. Galvanausko politika visada buvo labai individualistinė; žr. A. E. S e n n, min. veik., p. 26.

kaištavo tiek opozicijos, tiek ir valdančiosios koalicijos žmonės. Spaudimas buvo toks stiprus, kad darydamas pranešimą apie Klaipėdos konvenciją, anot lenkų šaltinių¹⁵⁵, jis buvo priverstas savo kalboje akcentuoti, kad po Klaipėdos reikalo sutvarkymo dabar visa Lietuvos Vyriausybės politika su dar didesne energija bus nukreipta į Vilniaus atsiėmimą¹⁵⁶. Užsipulta buvo ir dėl britų paskolos geležinkelių tiesimui, o tai jau tiesiogiai kirto per vyriausybės programinius pamatus. Tai, kad valdančioji koalicija atmetė vyriausybės siūlomą geležinkelių projektą, žymėjo ir tam tikro etapo Lietuvos politikoje pabaigą: birželio 10 d. E. Galvanausko kabinetas atsistatydino¹⁵⁷. Kartu su Klaipėdos bylos pabaiga bei E. Galvanausko kritimu galutinai nutrūko ir valstiečių-liaudininkų koalicija su krikdemais. Lietuva įžengė į vadinamąją „krikdemų diktatūros“ laikotarpį, kurį pradėjo naujasis A. Tumėno kabinetas. Užsienio reikalų ministras V. Čarneckis, rugpjūčio 31 d. darydamas savo pirmąjį pranešimą apie užsienio politikos reikalus, vėl prabilo apie tradicinę Lietuvos užsienio politikos liniją, išlaikant gerus santykius su Rusija ir Vokietija, pabrėždamas, kad į Vilniaus klausimo išsprendimą Lietuvos naudai galima žiūrėti optimistiškai¹⁵⁸.

Dar norėtume pabrėžti keletą, mūsų manymu, esminių momentų. Nėra jokios abejonės, kad vadinamasis Klaipėdos sukilimas suvaidino be galo svarbų vaidmenį Nepriklausomos Lietuvos istorijoje. Akivaizdu, kad su šiuo įvykiu siejosi ne tik geopolitiniai, bet ir vidiniai Lietuvos politinės sistemos transformacijos aspektai: su Klaipėdos prijungimo įvykiais sprendėsi pačios Lietuvos, kaip valstybės modelio, klausimas. Nuo to, kokia geopolitinė programa bus realizuota, tiesiogiai priklausė ir kokia politinė sistema įsivyras Lietuvoje. Klaipėdos problemos sudėtingumas nulėmė ir dviejų senųjų Lietuvos politinės sistemos partnerių – krikdemų ir pažangiečių bendradarbiavimo atnaujinimą. Tai liudijo senojo, ikiseiminės Lietuvos valstybinio-politinio modelio grįžimą į Lietuvos gyvenimą. Dviejų dešiniųjų partijų politinė programa visų pirma buvo nukreipta į visiško Lietuvos valstybingumo koncepcijos realizavimą. Jo esminė sąlyga buvo Vilnijos atgavimas. Tačiau tokios programos

¹⁵⁵ Ambasada RP w Paryżu. Raport polityczny do MSZ, 1924 06 25, AAN, Kolekcja opr. I odp. dokum. sygn. 10, s. 319.

¹⁵⁶ E. Galvanausko kalba seime, SS 2, 1924 05 30 posėdis, p. 15–16.

¹⁵⁷ Nors pagrindine kabineto kritimo priežastimi buvo įvardyta Anglijos paskola dėl geležinkelių, tačiau Lietuvos spaudoje pasirodė pareiškimu, jog kadangi Klaipėdos klausimas jau išspręstas ir krikdemams jau nebereikia paramos seime, nuspręsta atsikratyti liaudininkų prieš artėjančius rinkimus į savivaldybes.

¹⁵⁸ Užsienio reikalų ministras p. V. Čarneckis apie Lietuvos tarptautinę padėtį, *Lietuva*, Nr. 196, rugsėjo 1 d.

įgyvendinimui, be ypač palankiai susiklosčiusių išorinių aplinkybių, reikėjo stabilumo valstybės viduje ir adekvataus politinėms realijoms koordinuoto politinės-visuomeninės sistemos funkcionavimo.

Straipsnyje išdėstyti faktai leidžia manyti, kad krikdemų ir pažangiečių politiniai siekiai jau pačioje programos įgyvendinimo užuomazgoje nebuvo visai identiški. Pažangiečiai į Klaipėdos problemą žiūrėjo daug platesniu rakursu nei krikdemai, Klaipėdos prijungimo ašyje visų pirma išvelgdami esminės Lietuvos problemos – Vilniaus klausimo sprendimo būdus. Eventualiai – ir seiminės sistemos pakeitimą autoritarine. Tautininkams iš principo buvo nepriimtinas bet koks Antantės legalizacinių mechanizmų potekstėje slypintis mainų variantas. Tai, kad dėl prancūziškosios koncepcijos įsigalėjimo Klaipėdos sukilimo padariniai buvo neutralizuoti, pažangiečiai laikė politiniu pralaimėjimu.

Galima pastebėti, kad pirminiame etape panašios nuostatos laikėsi ir krikdemai, tačiau baimė prarasti kontrolę krašte vertė juos būti atsargesniais. Geopolitinėms svarstyklėms kryptant į kitą pusę, prarandant Rusijos ir Vokietijos paramą, krikdemai atsitraukė nuo pirminio politinio plano. Tačiau nusprendę pasinaudoti Antantės siūlomais Klaipėdos prijungimo legalizaciniais mechanizmais, jie tuo pačiu susidūrė ir su Vilnijos kompensacijos problema: prancūziškosios versijos pasirinkimas neišvengiamai suponavo pagrindinės valstybinės programos žlugimą. Padėtį gelbėjo ta aplinkybė, kad tauta apskritai nelinko į radikalizmą. Sustiprinę savo pozicijas per rinkimus į II seimą, krikdemai pabandė „išlįsti“ per savotišką geopolitinėje konjunktūroje atsiradusį plyšį, susidariusį dėl naujų pacifistinių britų užsienio politikos tendencijų: Klaipėdos konvencijos pasirašymas iš principo bylojo apie trečiojo iš mūsų minėtų galimų scenarijų realizaciją.

Deja, ir jo adaptacijai Lietuvos politinės sistemos viduje nebuvo lemta išsiskleisti iki galo. Prieštaravimai valstybės viduje buvo pernelyg stiprūs, o valdančioji krikdemų ir liaudininkų koalicija pernelyg silpna, kad pajėgtų atlaikyti tokį nacionalinių įvaizdžių veikiamos viešosios nuomonės spaudimą. Galėtume konstatuoti, kad nežiūrint visų pirminių Klaipėdos prijungimo akcijos intencijų, iš principo liko neišspręstos pagrindinės Nepriklausomos Lietuvos problemos, išskyrus vieną: Klaipėdos kraštas faktiškai tapo Lietuvos sudėtine dalimi. Tačiau „Klaipėdos problema“ per visą tarpukarį taip ir liko problema, tuo tarpu Vilnijos praradimas tarptautinėje arenoje buvo legalizuotas Lietuvai nepalankia prasme.

Klaipėdos prijungimas labai aiškiai atskleidė Lietuvos politinės sistemos silpnąsias grandis, apnuogindamas Lietuvos politinės sistemos nestabilumą ir komplikuotas pačios Lietuvos kaip tarptautinio subjekto egzistencines perspektyvas. Tai savo ruožtu pakoregavo valdančiosios krikdemų daugumos valstybines vizijas, o tuo pačiu paskatino ir galutinį krikdemų reversą geopolitine prasme, pastūmėję juos link *status quo* (bent jau laikino) pripažinimo tarptautinėje arenoje.

COOPERATION BETWEEN THE NATIONALISTS AND CHRISTIAN DEMOCRATS IN SALVING THE PROBLEM OF KLAIPĖDA ANNEXATION

Summary

DALIA Č I Č I N I E N Ė

Thus far circumstances of the formation and development of modern Lithuania have been assessed differently in historiography of both Lithuania and foreign countries. One of the problems that has been explained in such a contradictory way is the problem of incorporation of Klaipėda into the composition of Lithuania. On the one hand, it can be stated that quite abundant historiography is available on this issue both in Lithuania and abroad, and on the other hand, having gone deeper into this problem, controversial facts can be found, which have been ignored even by the present-day Lithuanian historiography. The fact that historiography devoted much more attention to the dynamics of the uprising itself than to the international process of legalising the issue of Klaipėda that followed it catches attention.

There exists an opinion that this event was one of the most drastic events in the Lithuania's foreign policy. Such a position underlined a heroic colouring of history and recorded the very fact of the issue of annexation of Klaipėda to Lithuania as the event of national importance. However, we should suppose that the opinion prevailing in our historiography about Klaipėda uprising as a self-contained objective of Lithuanian politicians is not too accurate: some archival sources and facts mentioned in historiography enable us to state that in the initial intentions of the Lithuanian Government Klaipėda uprising could have been planned as one of the first stages whose final objective could have been the liberation of Vilnius. All the more so, we dare to state that the politicians belonging to the wing of the right forces, at least those who were progressive, considered acquisition of Klaipėda at the expense of losing Vilnius as a political defeat. The present article deals with the entire course of Klaipėda's annexation analysing it through the prism of co-operation or confrontation of political forces of Lithuania. It is the latter aspect that has not in particular been investigated. It seems important to us as a peculiar indicator of Lithuania as an independently acting international organism. The studies carried out enabled us to reveal several moments, which to our minds were essential. There is no doubt that Klaipėda uprising played an especially significant role in the history of Independent Lithuania. It is evident that not only geopolitical, but also internal aspects of transformation of the Lithuanian political system were related to that event, and the issue of Lithuania itself as the state model was settled together with the events of Klaipėda annexation. What political system was going to prevail in Lithuania directly depended on the type of the geopolitical programme to be realised. The complexity of Klaipėda problem determined the renewal of co-operation between two old partners of the Lithuanian political system – the Christian Democrats and the Nationalists, which could signify the return of the old state-political model of the pre-Seimas Lithuania to Lithuania's life. The political programme of two right-winged parties, first and foremost, was aimed at realising the complete concept of the statehood of Lithuania, the essential conditions of which was getting back Vilnius land. Facts presented in the article enable us to suppose that political aspirations of the Christian Democrats and the Nationalists were not completely identical at the very beginning of the implementation of the programme. The Nationalists treated the problem of Klaipėda from the broader aspect than did the Christian Democrats. In annexation of Klaipėda they saw, first

and foremost, the ways of settling the principal problem of Lithuania – the problem of Vilnius. No variant of exchange concealed in the underlying implication of the legalising mechanisms of the Entente was acceptable to the Nationalists: the Nationalists treated neutralisation of consequences of Klaipėda uprising through the establishment of the French concept as a political defeat. It should be noted that in the first stage the Christian Democrats adhered to a similar principle, however, with the geopolitical scales weighing towards the other side, having lost support of Russia and Germany, and with a threat pending to their dominance on the political arena of Lithuania, the Christian Democrats withdrew from the initial political plan and at the same time defined further geopolitical perspectives of Lithuania. Having decided to make use of the legalising mechanisms of Klaipėda annexation proposed by the Entente, they faced the problem of Vilnijs compensation: selection of the French version unavoidably supposed the collapse of the old state programme. Fully perceiving possible consequences of such a course and seeking to ease the situation as much as possible, the Christian Democrats decided to “get out” through a peculiar crack that formed in the geopolitical conjuncture as a consequence of new pacifistic tendencies of the British foreign policy: signing the Klaipėda Convention virtually signified the realisation of the third scenario out of the above-mentioned possible scenarios. Unfortunately, it could not be adapted to the political system of Lithuania to the full. Contradictions inside the state were too strong, and the ruling coalition of the Christian Democrats and the Populists was too weak to be able to resist such a pressure of the public opinion influenced by the national images. We could maintain that irrespective of all initial intentions of Klaipėda uprising, it in principle failed to resolve major problems of Independent Lithuania with the exception of one problem: Klaipėda land in fact became a constituent part of Lithuania. However, “Klaipėda problem” remained a problem during the entire period between the First and the Second World Wars, whereas the loss of Vilnius on the international arena was legalised in the way unfavourable to Lithuania.

Gauta 2000 m. lapkričio mėn.

Dalia Č i š i n i e n ė (g. 1972 m.). Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų srities istorijos krypties doktorantė. Tyrinėjimų kryptis: tarpukario Lietuvos konservatyviųjų politinių partijų – krikščionių demokratų ir tautininkų – veikla Lietuvos užsienio politikos fone.